

UDK 811.163.1'35

Robert Grošelj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

O MOREBITNEM VPLIVU PRAVOPISNE NORME KONSTANTINA KOSTENEČKEGA NA PRIZRENSKI PREPIS DUŠANOVEGA ZAKONIKA

Avtor v prispevku analizira pravopisne značilnosti Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika (začetek 16. st.), ki spada med srbske spomenike »resavske« redakcije. Srbski cirilski pravopis »resavskega« tipa naj bi bil posledica jezikovno-normativne dejavnosti Konstantina Kostenečkega. Avtor, izhajajoč pri obravnavi zapisovanja posameznih znakov iz pravopisnih načel Kostenečkega, opozarja na razlike med pravopisom Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika in »resavskih« spomenikov na eni ter pravopisnimi načeli Kostenečkega na drugi strani.

The author analyzes the orthographic features of the Prizren Redaction of Dušan's Code (beginning of the 16th c.), which is one of the Serbian monuments of the »Resava« edition. Serbian Cyrillic orthography of the »Resava« type is presumed to be the result of Konstantin Kostenečki's linguistic-normative efforts. Basing his analysis of the writing of individual characters on Kostenečki's principles, the author points out the differences between the orthography of the Prizren Redaction of Dušan's Code and the »Resava« monuments on the one hand, and Kostenečki's orthographic principles on the other.

Ključne besede: Konstantin Kostenečki, »resavski« pravopis, Dušanov zakonik, Prizrenski prepis

Key words: Konstantin Kostenečki, »Resava« orthography, Dušan's Code, Prizren Redaction

Uvod¹

»Zakonik blagovernog cara Stefana« ali Dušanov zakonik je eden izmed najpomembnejših srbskih državnopravnih spomenikov. Nastal je v letih 1349 in 1354 ter predstavlja kodifikacijo srednjeveškega srbskega prava. V tem oziru ima v južnoslovanskem prostoru izjemen pomen. V srbski pravni znanosti je ustaljeno mnenje, da je Prizrenski prepis Dušanovega zakonika (Prz) med vsemi prepisi najbolj zvest originalni verziji Dušanovega zakonika (DZ).

Prz je nastal okoli l. 1520 in spada v obdobje t. i. »resavskega« pravopisa. »Resavska« pravopisna norma je po mnenju mnogih posledica jezikoslovne dejavnosti Konstantina Kostenečkega, ki je svoje normativno-pravopisne poglede okoli l. 1423 strnil v razpravi »сказаніе и зѣданіенно ѿ писменех«. »Skazanije« naj bi torej predstavljalo kodifikacijo »resavskega« pravopisa, ki zaznamuje srbsko književnost od konca druge polovice 14. st. do začetka 18. st.

¹ V članku so na sintetičen in prirejen (ponekod za pričujočo razpravo tudi dopolnjen) način predstavljeni rezultati analize pravopisa Prizrenskega prepisa Dušanovega zakonika iz avtorjeve diplomske naloge *Analiza pravopisa v Prizrenskem prepisu Dušanovega zakonika z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega*, mentorica dr. Vanda Babič. Ob tej priložnosti se mentorici najlepše zahvaljujem.

Ker je spomenik nastal v tem obdobju, je prispevek posvečen prav analizi pravopisa v Prz z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega. Na podlagi analize pravopisnih pravil v »Skazaniju« (originalne redakcije in izvlečka) ter na podlagi analize pravopisnih in jezikovnih posebnosti Prz (fonetična in morfološka analiza služita kot opora obravnavi pravopisa) sem skušal določiti stopnjo morebitnega vpliva Konstantinove razprave na že omenjeni prepis DZ. Obravnava je poleg tega deloma pokazala, kakšen je odnos med »resavskim« pravopisnim uzusom ter pravopisno normo Konstantina Kostenečkega.

1 Konstantin Kostenečki in »resavski« pravopis srbskih cirilskih spomenikov

Konstantin Kostenečki (Kostenski, Kostenecki), ki se je rodil okoli l. 1390 v mestu Kosteneec (Pazardžiška pokrajina v Bolgariji),² spada med učence jezikovno-pravopisnih ter književnih nazorov patriarha Evtimija Trnovskega. Na začetku 15. st. je namreč odšel v samostan Bačkovu (blizu Plovdiva), da bi se pri patriarhu Evtimiju naučil pravil »trnovske« prepisovalske šole. Ker pa je patriarh že pred njegovim prihodom umrl (l. 1402), se je osnov grškega jezika ter nazorov »trnovske« šole naučil pri Evtimijevem učencu, Androniku (Kuev 1980: 129–130).

Po Bačkovu se je Konstantin verjetno nekaj časa zadržal v Plovdivu (pri plovdivskem metropolitu Damijanu; Nedeljković 1965: 468). Ker je l. 1410 sultan Musa zasedel Rodopsko pokrajino, njegov brat Sulejman pa zažgal Plovdiv, je bil Konstantin že kmalu prisiljen k umiku v Srbijo, kjer ga je sprejel srbski despot Stefan Lazarević.³ Konstantin je preživel najprej neko obdobje ob patriarhu Nikodimu, nakar je potoval (verjetno v sklopu despotovih diplomatskih misij k Musi, Mohamedu ter Tamerlanu) ter, med drugim, obiskal Carigrad, Atos in celo Palestino. Po potovanjih se je ustalil v Beogradu, na despotovem dvoru, kjer je sodeloval v dvorskem življenju (verjetno kot sodelavec samega despota), predvsem pa se je posvetil književni, prevajalski ter učiteljski dejavnosti (Kuev 1980: 130; Angelov 1967a: 162); nekateri obravnavajo Kostenečkega celo kot organizatorja šolstva v despotovini in ustanovitelja »resavske« šole (Pavlović 1965: 210–211). Po padcu Beograda pod ogrsko oblast l. 1427 je Konstantin odšel k »časarju« Vranja, Inogošta in Preševa Uglješi Vlatkoviću. Umrl je po l. 1439, mesto smrti ni znano (Jovanović 1989: 11).

Ob turški zasedbi Velikega Trnova (l. 1393) se je trnovski patriarh Evtimij umaknil v Bačkovski samostan in tja prenesel tudi svojo književno in jezikovno-pravopisno dejavnost. Le-ta se je začela že po l. 1371, ko se je Evtimij po Carigradu in Atosu (tja je odšel po l. 1363) ustalil v samostanu Svete Trojice v bližini Velikega Trnova (Dinekov 1962: 285–288). V samostanu se je s svojimi sodelavci lotil znamenitega pre-

² Točna letnica njegovega rojstva ni znana; v znanosti se pojavljata še domnevi, da se je Kostenečki rodil okoli l. 1380 (Kuev 1980: 129) oziroma po l. 1393 (Nedeljković 1965: 468); podobno velja tudi za mesto rojstva: poleg Kostena se omenjata še Kjustendil (Belić 1960: 15) ali celo Kosteneec v okolici Prilepa (Popović 1965: 450).

³ Konstantin je prišel v Srbijo najverjetneje med letoma 1410 in 1413 (Jovanović 1989: 10) ali pa že okoli l. 1402 (Popović 1965: 451).

vajanja knjig ter začel pripravljati zbirko pribl. 400 žitij, govorov, pridig, legend itn. (v obsegu 8000 strani!; Petkov 1974: 538). Slava *тръновскихъ цѣлыхъ книгъ* (»Skazanije«: 419) nedvomno sloni na strogi reviziji – normiranju »pokvarjenih« csl. besedil⁴ po vzoru na jezikovno-stilistično in pravopisno normo stesl. besedil (oz. besedil »Zlatega veka« bolgarske literature 9. in 10. st.) ter opirajoč se na pravopis grških originalov. Evtimijevo reformo je podprl car Ivan Šišman, kar priča o namenu posvetne oblasti, da prek jezikovno-reformatorske dejavnosti (enotnost v jeziku in pismenosti) ohrani državno ter narodno enotnost pred turško nevarnostjo (Petkov 1974: 536–539).

Najdoslednejšega naslednika je patriarh Evtimij dobil prav v Konstantinu Kostenečkem, ki je popolnost *тръновскихъ цѣлыхъ книгъ* (puristično-restavracijska tendenca v normiranju csl. jezika) dopolnil s še močnejšo naslonitvijo na grški jezik (predvsem na normativno-jezikoslovno razpravo »Erotimata« Manuila Moshopula; Petkov 1974: 537). Konstantinovo delo, teoretično zastavljeno v razpravi »Skazanije«, naj bi nadaljeval – po vzoru na Evtimijevo »trnovsko« reformo – prepisovalski center v samostanu Resava (samostan je ustanovil Stefan Lazarevič l. 1418). Vendar pa se zdi verjetneje, da je revizija »pokvarjenih« besedil sbesl. redakcije potekala neodvisno od Kostenečkega – »resavski« pravopis bi bil tako naravni rezultat razmer v pismenstvu, podprt s plimo humanističnih vzgibov in temu primerno usmerjen k vzorom antike; »resavski« pravopis in Evtimijeva pravopisna revizija csl. besedil bi bila potemtakem analogna in skoraj sočasna pojava, ne pa prvi »posledica« drugega (prek normativno-jezikoslovne dejavnosti Kostenečkega; Ivić P. 1998: 63; Nedeljković 1965: 467–474).⁵

⁴ Pogovorni – ljudski in knjižni – csl. jezik sta bila v Evtimijevi dobi že dva različna jezikovna sistema. V csl. besedila so začeli vdirati elementi pogovornega jezika; ker pa je csl. predvsem jezik verskonamembnih besedil in ker so le-ta »nespremenljiva«, je postala revizija nujen predpogoj za ohranjanje »čistosti« verskega oznanjevanja (Petkov 1974: 536).

⁵ »Skazanije« je verjetno najpomembnejše, vendar pa ne edino Konstantinovo delo. Za srbsko književnost je izrednega pomena »Žitije despota Stefana Lazarevića«, ki predstavlja novost v srbski književnosti – pisec se je namreč oddaljil od hagiografskih besedil prejšnjih obdobij (»Žitije Sv. Save«, »Žitije Sv. Simeona«, »Žitije Stefana Dečanskega« itn.), tj. od tradicionalnih shem, po katerih naj bi bilo življenje protagonista pogojeno z božjo voljo, z željami svetnikov oz. s »svetostjo« njega samega (Pavlović 1965: 213; Popović 1965: 454). Namesto tega je Konstantin izbral – glede na ostala besedila – dokaj resnično obravnavo zgodovine (čprav ne brez formalističnih digresij v biblijsko metaforiko) po vzoru na antične in bizantinske avtorje (Plutarh in njegova biografija Aleksandra Velikega itn.) in umestil despota v geografsko, zgodovinsko ter družbeno-politično realnost JV Evrope tega obdobja (Popović 1965: 454–455; Gricat 1965: 478; Kuev 1980: 137). Sestavni del književne dejavnosti Kostenečkega so bili tudi prevodi. Nedvomno velja za prevod Kostenečkega »*пѣсни пѣсни тълкованіе въратцѣ*« bizantinskega pisca Teodorja Kirskega iz 5. st. (prevod razlage Salomonove »Visoke pesmi«; Angelov 1967a: 163; Jovanović 1989: 11). Z nekoliko manj gotovosti veljata za njegovi deli tudi »*сѣмьотрѣніе въселенныѣ*« (»Potovanje po Palestini«), prevod fragmentarnih opisov krajev v Palestini (Kuev 1980: 141; Angelov 1967a: 190), ter prevod astronomsko-kozmodografskih odlomkov, ki se nahajajo v nekaterih rokopisih iz 16. st. (Lovčanski, Visarionov zbornik ter Drinov rokopis; Angelov 1967a: 164–166), t. i. »Odlomki srednjeveške kozmografije« (Trifunović 1965: 466).

1.1 Nastanek »Skazanija«

Kot je bilo omenjeno že v prejšnjem poglavju, se je Kostenečki v svoji jezikovno-pravopisni dejavnosti naslonil predvsem na patriarha Evtimija Trnovskega. Po seznanitvi s srbsko književnostjo je Kostenečki namreč opazil, da je srbski pravopis daleč od norme »trnovske« prepisovalske šole (Kuev 1980: 130–131). Menil je, da bi bilo v Srbiji težko najti pravilno in usklajeno napisano knjigo, zato si je zadal kot cilj reformo pravopisa. Po naročilu despota Stefana⁶ (kar priča o kulturni in jezikovni, in ne le družbeni osveščenosti vladarja) se je Konstantin nekje po l. 1423 lotil pisanja razprave »Skazanije« (Nedeljković 1965: 469). Pravi Konstantinov namen pa je bil na podlagi razprave »Skazanije« napisati – ob despotovi želji – *вещше же величїиѣ*, torej slovnično-normativno delo, t. i. *типик* (Petkov 1974: 536–537).

V skladu z učiteljsko, jezikovnoreformatorsko ter intelektualno dejavnostjo naploh (Kostenečki je znan tudi kot »Filozof« in »Gramatik«) se Konstantinu pripisuje odločilna vloga pri ustanovitvi »resavske« prepisovalske šole in pri pravopisu njenih prenovljenih besedil (EJ 7: 66; Popović 1965: 452). Kljub temu pa je bolj verjetno, da je bil Konstantin le eden izmed dejavnikov te šole (čeprav je bil njegov prispevek pomemben), medtem ko naj bi »resavska« besedila imela dosti bolj spontano evolucijo v širšem kulturnem smislu (stremljenje k arhaizaciji jezika po vzoru na stosl. ter naslonitev na grško-antično tradicijo).

»Skazanije« se v Konstantinovi, tj. »dolgi« redakciji, pojavlja le v enem prepisu iz okoli l. 1640 (prvi ga je v celoti objavil V. Jagić v »Рассужденїя южнославянскої и русскої старини о церковнославянском языкѣ« l. 1885; Petkov 1974: 531–532). Besedilo, ki spada v sbosl. redakcijo,⁷ je napisano po grških retorično-stilističnih vzorcih – je zahtevno in težko razumljivo (Popović 1965: 459; Trifunović 1965: 466; Ivić P. 1998: 64). Njegova uporabna vrednost je zaradi tega verjetno dokaj majhna in njegova načela bi ostala izolirana, »umetelna« tvorba, v kolikor ne bi obstajala tudi »kratka« redakcija neznanega avtorja (izvleček iz Konstantinovih pravopisnih pravil), ki se pojavlja v 17 prepisih različnih redakcij (bolgarske, srbske, vlaškomoldavske ter vzhodnoslovanske). »Гла словеса въ кратцѣх« (»Slovesa«) tako kažejo na posredni prenos Konstantinovih pravopisnih načel v širši slovanski prostor (Angelov 1967b: 200–204; Derganc 1986: 322–323).

Hkrati pa »Skazanije« ni le pravopisna razprava, ampak – v skladu s Konstantinovimi interesi – tudi razprava o izvoru stosl., didaktična razprava (verjetno je Kostenečki dejansko poučeval otroke tako na dvoru kot v Resavi) ter moralistično delo, v katerem Konstantin biča srbske ljudske običaje, ki niso v skladu s cerkvenimi pravili in bi lahko bili tako vzrok kot tudi odraz »pokvarjenosti« srbskih verskonamembnih knjig (Kuev 1980: 131; Petkov 1974: 535–537; Schultze 1964: 36–37).

⁶ Razprava »Skazanije« je posvečena despotu Stefanu Lazareviću.

⁷ »Skazanije« izkazuje »resavski« pravopis, ne Konstantinovega (Nedeljković 1965: 474).

1.2 »Skazanije« kot normativno-pravopisna razprava

Pravopisno poglavja v »Skazaniju« ne predstavljajo homogene celote, saj so razporejena skozi vso razpravo: pravopisni del se nahaja že na samem začetku (pogl. 6–17) in predstavlja skoraj tretjino celotne razprave, prevodoslovni del (predvsem komentarji napačnih prevodnih rešitev) se nahaja v pogl. 31–35 in proti koncu razprave, v pogl. 37 pa se Kostenečki – po vzoru na grške slovnice – dotakne še splošnih jezikoslovnih vprašanj (ki za pravopisni del nimajo pomena). Za pričujočo analizo so pomembni le tisti deli razprave, v katerih so obravnavana pravopisna vprašanja (v njih je zajeta t. i. pravopisna reforma Kostenečkega, mogoče tudi »resavske« šole; ta bi bila razširjena v morebitnem tipiku).

1.2.1 Prvih pet poglavij tvori uvodni del »Skazanija«. V uvodu Konstantin predstavi svoj namen, da bi s pomočjo razprave popravil srbske verskonamembne knjige (»Skazanije«: 387–389). Kot zgled služita avtorju »Skazanija« na eni strani njegova učitelja, Andronik in patriarh Evtimij Trnovski (torej »trnovski« prepisi), na drugi pa Manuil Moshopol in njegova »Erotimata«, s katero se je končalo »kvarjenje« besedil v grški književnosti (»Skazanije«: 389–394; Jagić 1885–1895: 490). Že v naslednjem poglavju Konstantin pravi, da so tudi zaradi »pomanjkanja gorečih učiteljev in varuhov pravilnosti v pisanju« od 38 črk (pogojno, z nosnikoma, jih je 40) 3 popolnoma izginile (Ϸ, ϸ, ϩ), 12 pa se jih nepravilno zapisuje (ε, ς, Ϸ, η, ι, ξ, ϑ, ω, ιο, κ, ψ, κ; Jagić 1885–1895: 374, 491). Na tak način pokaže na razliko med skladno rabo grafičnih znakov v grškem pravopisu ter pravopisno neuskkljenimi slovanskimi knjigami (»Skazanije«: 394–396). Potem preide Kostenečki na izvor cirilo-metodovega jezika ter na opis kvarjenja »dobrih prepisov« (»Skazanije«: 396–399).

S 6. poglavjem se začne prvi pravopisu namenjeni del »Skazanija« (str. 399–400). Kostenečki na začetku govori o izvoru posameznih črk: 24 izključno grškim (del besedila z njimi se je izgubil; op. R. G.) sledi 9 izključno slovanskih (s, в, ж, ѣ, ш, ѡ, ѣ, љ, њ), za njimi so našete 4 delno grške delno slovanske črke (ѡ, ѣ, ѥ) in ѣ, ki je napol grška napol slovanska (ж in ѡ imata poseben status). Črke naj bi bile razporejene ali na običajen azbučni način (pomešane), kar Kostenečkemu ni všeč, ali pa – na način, ki ustreza izvoru črk in ki je primeren za poučevanje – tako, da 24 grškim črkam (in s, ki ima pri Grkih številsko vrednost) sledi 5 kombiniranih in nato ostalih 8 popolnoma slovanskih. V sledečem poglavju se Kostenečki dotakne imen posameznih črk (»glasovna« metoda). V 8. in 9. poglavju (»Skazanije«: 400–401) Kostenečki ugotavlja, da sestavljalcem slovanske azbuke ni zadostovalo 24 grških znakov; za slovanske potrebe so morali grškemu naboru črkovnih znakov dodati še novih 14. Od vseh 38 pa se sedaj kar 15 znakov (torej 3, ki so popolnoma izginili, ter 12, ki se jih nepravilno zapisuje) ne uporablja v skladu s stesl. pravopisom. S tako pomanjkljivim pravopisom ni možno vzdrževati natančnosti verskonamembnih besedil, saj je s tega vidika »srbska književnost, po Konstantinovem mnenju, izgubila globino razuma, jezik pa je postal težkoslišen« (Jagić 1885–1895: 493).

Iz tega dejstva sledi potreba po analizi vzrokov izgube črk oz. nepravilnosti v pisanju črk (ter apostrofa [́], dasij [˘] in – na koncu – pajerčika [˙]) in po osnutku za

pravopisna pravila, ki so predstavljena v pogl. 10–12 (»Skazanije«: 401–423). V okviru 12. pogl. (»Skazanije«: 419) Konstantin omenja, da je namen navedenih pravil *злѡвоу /.../ ѡбличїтї* – razprava bi torej predvsem opozorila na pravopisne napake (v njej se nahajajo le osnutki za pravila), iz nje pa bi lahko – ob morebitnem despotovem ukazu – nastal priročnik natančnejših pravil (*сїмь тїпикъ състáвї ѡ ѡрѡтїматы*).

Po 12. poglavju Kostenečki preide na *ѡбличенїе* ostalih grafičnih znakov: v 13. pogl. (»Skazanije«: 423–426) je na vrsti titla in njen izvor iz napisa na Kristusovem križu; v 14. pogl. (»Skazanije«: 426) ponovno obravnava tri črke, ki niso načelovalne (*ы, ъ, ѣ*); v 15. pogl. (»Skazanije«: 426–427) sledi obravnava naglasnih znamenj (*тѡносъ*), v 16. pogl. (»Skazanije«: 427) pa še apostrof, dasija in *и҃фїл*. Pravopisni del »Skazanija« se zaključí v 17. pogl. (»Skazanije«: 428–430) z obravnavo nadvrstičnih znakov in ločil.

1.2.2 Posebno mesto v pravopisnem delu »Skazanija« zavzema način obravnave zapisovanja črkovnih znakov, ki sloni na razdelitvi črk na tri kategorije (prim. »Skazanije«: 481–483):⁸

- *госпѡт'ствѡющїа писмена* (t. i. vladajoče črke),
- (*самѡначѣл'ствѣнїа писмена* (t. i. načelovalne črke),
- *покорїтел'на писмена* (t. i. podrejene črke).

Konstantin razporeja te tri kategorije po dveh kriterijih: »načelovalnosti« (tukaj pride v poštev problematika pridihov) ter »zlogotvornosti« (»Skazanije«: 414–417). Kriterij »načelovalnosti« Kostenečki razlaga s pomočjo dasije in apostrofa: omenjeni nadvrstični grafični znamenji namreč stojita na črkah, ki so načelovalne in niso vladajoče, temveč podrejene (»Skazanije«: 414). Kostenečki jih v nadaljevanju tudi eksplicitno našteje: *а, е, и, ї, оу, ѡ, ѡ, ѣ, ю* ter, pogojno, *ѣ* in *ы* (ki bi lahko nosili nadpisana dasijo in apostrof, če bi bili načelovalni). Na besednem vzglasju lahko stojijo tudi vsi soglasniki – vladajoče črke⁹ (Schultze 1964: 80).

Kriterij »zlogotvornosti« nekoliko dopolnjuje zgornjega. V opoziciji nastopata skupini vladajočih in podrejenih črk. Podrejene črke v primeru »zlogotvornosti« (pravičnega tvorjenja zloga) niso le samoglasniki, ampak so lahko tudi soglasniki na prvem mestu v zlogu. Vladajoča črka si lahko podredi eno ali več istovrstnih črk, vendar potrebuje za pravilno »zgradbo« zloga še eno izmed načelovalno-podrejenih črk ali izključno podrejenih (*ы, ъ, ѣ, ѡ*). Na ta način Kostenečki ugotavlja, da je prisotnost samoglasnikov v zlogu nujen predpogoj »zlogotvornosti«, tj. za pravilno »zgradbo« zloga (Schultze 1964: 83).

Shematični prikaz razporeditve in funkcij črkovnih znamenj bi bil naslednji:

- načelovalne črke: vsi samoglasniki, ki stojijo na besednem vzglasju;

⁸ Sam Konstantinov »pravopisni algoritem« bi si zaslužil – zaradi svoje kompleksnosti – posebno obravnavo. Na tem mestu sem se omejil le na osnovne poteze njegove pravopisne teorije, torej na tiste črte, ki so nujno potrebne za pravilno razumevanje naše pravopisne analize.

⁹ Avtor se pri opisu črk poslužuje tudi slikovitih primerjav – tako primerja *госпѡт'ствѡющїа писмена* z moškimi, *самѡначѣл'ствѣнїа писмена* pa z ženskami. Načelovalne črke se lahko odpravijo ven le s pokrivalom (dasija in apostrof), medtem ko se za moškega žensko pokrivalo ne spodobi, zato je vladajoče črke na besednem vzglasju ne nosijo nadpisanih nadvrstičnih znamenj (»Skazanije«: 422).

- vladajoče črke: vsi soglasniki, ki stojijo na začetku zloga;
- podrejene črke: vsi samoglasniki, ki ne stojijo na besednem vzglasju, in vsi soglasniki v neprvi poziciji v zlogu (Schultze 1964: 80–81).¹⁰

Poleg navedenih se v »Skazaniju« in »Slovesih« nahajajo še drugi izrazi, s katerimi si je Kostenečki pomagal pri razlagi pravilne rabe znakov. Takšni izrazi so še: *сѣврѣшнѣлно [писмѣ]* – končna črka (tj. na besednem izglasju), *лѣнѣлно* in *повѣлѣлно [писмѣ]* – črka, ki nastopa v oblikah velelnega naklona, *спѣвѣсно [писмѣ]* – črka, ki nastopa v oblikah povednega naklona itn. Konstantinovo »zatekanje« k novim jezikoslovnim pojmom, s katerimi bi rad čimbolj ustrezno razložil rabo grafičnega znamenja, priča o tem, da se je zavedal pomanjkljivosti osnovne razdelitev črk na načelovalne, vladajoče in podrejene; le-ta namreč ne pokrije vseh »položajev«, v katerih se lahko določen grafični znak zapisuje.

2 Jezik in pravopis starejših srbskih pravnih besedil

DZ po svojem nastanku (l. 1349 in l. 1354) spada v dobo Nemanjičev (traja od pribl. 1170 do 1371), ki jo P. Ivić (1998: 28) poimenuje »uzlet srpske pismenosti i učvršćenje diglosije«. Diglosijsko nasprotje sta v tem obdobju predstavljala srbska redakcija cerkvene slovanščine (sbcsl.) in ljudski jezik – štokavski govor v pisani obliki. Srbska družba je torej v tem obdobju uporabljala dva jezikovna sistema, ki sta bila funkcijsko diferencirana – eden je bil obravnavan kot »višji«, izbran in bolj učen, drugi pa smatran kot »nižji«, enostavnejši, bolj ljudski in pogovorni (Ivić P. 1998: 29; Toporišič 1992: 33).

Verskonamembna besedila in sama liturgija sta bili lahko samo v »višjem« jeziku; raba sbcsl. pa je vendarle bila širša – tudi največji del srbske književnosti (originalne in prevedene) je napisan v tem jeziku ter večina spominskih napisov na zgradbah, nagrobnih napisov in zapisov v knjigah, ki so najpogosteje delo menihov (Ivić P. 1998: 33).

V pravnih besedilih je stanje nekoliko bolj zapleteno: sbcsl. je jezik prevedenih besedil (kot sta Skrajšana sintagma in Justinijanov zakonik), medtem ko je DZ (originalno srbsko besedilo) napisan večinoma v ljudskem jeziku, z nekaj primesmi sbcsl.¹¹ V vladarskih poveljih so v sbcsl. napisani praviloma uvodni deli (aringe), ki razlagajo pobožne pobude izdajateljev dokumentov, medtem ko v sami dispoziciji prevladuje ljudski jezik. Slednji prevladuje tudi v poslovnih spisih (pisma, lastniški dokumenti in povelje srbskih vladarjev Dubrovniku). Dokumenti te vrste so nastajali predvsem v uradih vladarjev, kjer so se z administrativnimi posli ukvarjali laiki. Spisi so morali biti razumljivi vsem zainteresiranim,¹² poleg tega pa laiki običajno niso imeli izobrazbe,

¹⁰ Tej funkcijski razlagi črk (posledično tudi glasov) stoji kot protiutež razlaga glasov po kriterijih grške slovnice (*гласѣца* in *сѣгласѣца* *писмена*; »Skazanije«: 483), ki pa je za pravopisna načela Kostenečkega brezpredmetna.

¹¹ Enako A. Belić (1960: 18–19) za akte »privatne« vsebine. P. Ivić (1998: 60) ugotavlja, da so v ljudskem jeziku napisani tudi zakonski spisi v po-nemanjiškem času, npr. rudarski zakonik despota Stefana in mestni statut Novega Brda.

¹² O jednatosti, enostavnosti, jasnosti in razumljivosti modernega zakonskega jezika, gl. Pavčnik-Perenič (1996: 197–200).

ki bi jim omogočala obvladovanje natančnosti sbcsl. jezika in stila (Ivić P. 1998: 34). P. Đorđić (1971: 72) ugotavlja, da se že v spisih 12. st. pojavlja razlikovanje v grafiji uradovnih dokumentov ter besedil verskonamembne vsebine (npr. Miroslavov in Vukanov evangelij). Prvo skupino namreč zaznamuje poenostavljanje grafije, npr. nezapisovanje t. i. jusov (črk, s katerimi sta se označevala nosna samoglasnika), medtem ko se v skupini sbcsl. spomenikov ti še pišejo, izgovarjajo pa ne. Poenostavljanje stcsl. grafije je torej značilno za jezik dvorskih uradov, kjer so se sestavljale povelje v ljudskem jeziku.

Kljub temu pa je jezik pravnih in poslovnih spisov težil k oddaljevanju od ljudskega jezika – vedno bolj se je ukalupljal in se s tem izogibal elementom pogovornega sloga in dialektizmom, ki bi jih lahko vnesli pisci dokumentov. Tako se marsikdaj pojavljajo klišejske formule uradniškega jezika, ki so skovane po starem slogu; poleg tega se v pravnih spisih pojavlja še tujejezično, običajno podomačeno grško pravno izrazje (Ivić P. 1998: 41).

O jeziku DZ posebej govori Irena Grickat-Radulović (Grickat 1997a). Po njenem mnenju so najstarejši rokopisi DZ pisani po pravilih pisnega izraza dvorskih uradov in po takratnih pravopisnih normah. Najstarejši rokopis (Struški prepis) ohranja precej elementov ljudskega jezika. Kaj kmalu pa se začne v pravnih besedilih pojavljati preplet dvorskega pisarskega kanona, t. i. »resavske« arhaizacije ter – kasneje – novih primesi ljudskega jezika. Kasnejše različne prepisovalske šole, različno znanje samih prepisovalcev in vse pogostejše svobodno vnašanje slovničnih in leksikalnih dialektizmov dajejo novim primerom DZ raznolik izgled (Grickat 1997a: 25).

M. Bartoš (1975: 9, 17–18) govori o prepisih DZ kot o starosrbskih besedilih, ki se ločijo med seboj po različnih redakcijskih, jezikovnih, pravopisnih in drugih značilnostih. Ob tem poudarja, da bodo pri izdajah (pri transkripciji) posameznih prepisov upoštevani »pravopis, morfologija in fonetika vsake posamezne redakcije (na primer raške, resavske), in celo njihovih variant«. M. Ivić pa v svoji analizi *Ħ* v DZ (1956) obravnava nekatere prepise DZ celo kot spomenike »raške« pravopisne norme, kljub temu da po svojem nastanku spadajo v časovni lok od l. 1395 (Struški prepis) do prve četrtine 16. st. (Prz; mogoče obravnava prepise kot »raške« na podlagi protografa, ki bi po svojem nastanku pogojno še vedno spadal v obdobje »raške« pravopisne norme;¹³ op. R. G.).

V kontekstu prepisov DZ se nenazadnje pojavlja tudi ime Konstantina Kostenečkega. Že A. Solovjev (1928: 23) ugotavlja, da je v Hodoškem prepisu »jezik prilično doteran po pravilima Konstantina Filozofa«. Podobno, vendar nekoliko bolj trezno mnenje ponuja tudi Irena Grickat-Radulović (Grickat 1981: 155), ki meni, da se Hilendarski in Hodoški prepis (ki sta delo istega avtorja) ločita od ostalih po zanimivem poskusu, da bi se DZ »prevedel« v bolj arhaičen csl. jezik (razlog za to naj bi bila želja, da bi besedilo prilagodili samostanskim potrebam). S filološkega stališča se takšna predelava vklaplja v duh »resavske« pravopisno-jezikovne reforme, ki je bila v veljavi prav v

¹³ Najboljšo osnovo za izbor primerov besedil »raškega« pravopisa (»raške« redakcije) predstavljajo spomeniki 13. st., medtem ko v 14. st. ta pravopis izgubi že dosti svoje avtonomije (Pešikan 1977: 159; prim. Jerković 1980: 22–26).

času nastanka prepisov. V teh dveh prepisih je arhaizacija jezika po vzoru na sbcsl., ki je prisotna v manjši meri tudi v vseh drugih prepisih tistega in kasnejšega obdobja, privedena na višji nivo. Vendar pa tudi tukaj ne gre za popolno prilagoditev prepisov DZ »resavskemu« pravopisu, kar potrjuje, da je bila takšna naloga verjetno pretežka.¹⁴

3 Prizrenski prepis Dušanovega zakonika

Prz ima eno najpomembnejših vlog med prepisi DZ. Prvo izdajo Prz je pripravil Stojan Novaković l. 1870 in tako predstavil neko izjemno redakcijsko verzijo DZ (za njim sta rokopis objavila še T. Zigelj ter K. Jireček; Bartoš 1975: 5–6).

Čeprav ne gre za najstarejši prepis DZ (prva četrtnina 16. st.), Prz vsebuje največ členov DZ, ki ohranjajo prvotno besedilo ter originalni vrstni red kakršnihkoli poskusov sistematičizacije (Solovjev 1928: 19–21, 36). Solovjevo mnenje potrjuje tudi M. Pešikan (1997: 11–12), ki ugotavlja, da – čeprav šele osmi po dataciji in čeprav ponekod poškodovan zaradi napak prepisovalca – Prz predstavlja najbolj avtentično pričevanje o sklopu prve verzije DZ (tiste, ki ni bila spremenjena niti v času carja Dušana). Njegovo starost naj bi poleg zgoraj navedenih razlogov potrjevala tudi izvorna oblika carjevih določil (»carstvo mi«), ki se pojavlja v Prz ter v Struškem prepisu, medtem ko se v drugih prepisih pojavlja t. i. »indirekten stil« (»сарь, careвъ«; Solovjev 1928: 38).

Prz kodeks vsebuje na 165 papirnatih listih (nekaj jih manjka na začetku, na sredini in na koncu), poleg DZ, predvsem cerkvenopravna besedila.¹⁵ Na listih velikosti 22,2 X 16 cm se nahaja 24 vrstic besedila (besedilo je velikosti 15,5 X 10 cm), v mlajšem delu (listi 157–165) je 23 vrstic besedila (velikost 15,2 X 8,8 cm). Kodeks je torej sestavljen iz dveh delov – starejšega, do lista 157 (iz prve četrtine 16. st.), ter mlajšega, naknadno vstavljenega dela (listi 157–165), iz sedmega oz. osmega desetletja 16. stoletja. Danes ga hranijo v Narodni knjižnici Srbije (Stefanović 1997: 157–160).

4 Pravopisna analiza Prz prepisa DZ

Obravnavna pravopisa je omejena na drugi del DZ (148^r – 156^v). Nekaj manj kot 18 strani (17 strani + 8 vrstic na str. 148^r) rokopisnega besedila, ki se začnejo z »въ лѣто, сѣв ѿ диктѣ, ѡ:« (148^r/16) in končajo s »кѣо рѣ« (156^v/24), predstavlja del zakonskih odločb (od člena 136 do člena 186), ki so bile sprejete na zboru l. 1354 in pridružene prvemu delu DZ iz l. 1349. Izbiro te zaključene celote za analizo upravičuje tudi dejstvo, da se sam DZ nahaja v drugem delu »kodeksa«. Verjetno (ne zagotovo) je zaradi tega vpliv csl. elementov iz grških pravnih besedil (sploh Skrajšane sintagme in Justi-

¹⁴ Kljub temu mnenji A. Solovjeva in I. Grickat-Radulović priča o napačnosti izhodiščne ideje M. Ivić o »rašskosti« prepisov DZ (vsaj kar se Hodoškega prepisa in kasnejšega Prz tiče).

¹⁵ Prizrenski prepis DZ spada v starejši del kodeksa in se nahaja na straneh 131^v–156^v. Sestava kodeksa: pregled vsebine, besedilo Skrajšane sintagme, Pravila sv. Ivana »Postnika«, odlomek iz Sintagme, vprašanja in odgovori sv. Vasilija o cerkvi, Justinijanov zakonik, DZ, krajše pravilo v zvezi s postom ter poslanica patriarha Genadija (Stefanović 1997: 157–160).

nijanovega zakonika) na drugi del DZ manjši kot na prvi del zakonika, ki se nahaja neposredno za prevedenimi besedili (in sta ga logotet ali dijak prepisovala takoj za njimi). Prepisovalec je lahko, nevede, dosledneje sledil besedilu predloge.

4.1 Obravnava pravopisa Prz je omejena na zapisovanje nekaterih črkovnih znamenj, ki so značilna za »resavski« pravopis (ѣ [a], ѣ, ѥ, ѧ, Ѩ, ѫ, Ѭ, ѭ, pajerčik [ʲ], Ѧ in ѧ), in glasovnih vrednosti *č* in *č̣*, njuno označevanje je v »resavskih« besedilih namreč specifično (glede na druge prepisovalske šole – prim. Jerković 1972, 1974, 1983 in Grošelj 2004b; po tem se pričujoča analiza nekoliko loči od analize v Grošelj 2004a). Najprej je podano »pravilo« zapisovanja grafičnega znaka v obliki, kot se pojavlja v »Skazaniju« (Jagić 1885–1895); le-temu sledi pravilo iz »Sloves« (Angelov 1967b), skrajšane verzije pravopisne razprave »Skazanije«. Po obeh pravilih sledi analiza zapisovanja določenega grafičnega znaka v Prz ter krajši zaključni komentar.

4.1.1 Ena izmed osnovnih črt, ki določajo tip pravopisa v srbski srednjeveški pismenosti, je zapisovanje znakov za prejetirana glasova *ja* in *je* – tj. ѣ in ѥ (Jerković 1972: 4).

4.1.1.1 Kostenečki o znakih ѣ in ѥ pravi, da se v srbskem pravopisu uporabljata v večji meri kot v bolgarskem jeziku (сѣми ѣ ѣ сръбскыи ѣзыкѣ просѣтранѣишии ѣ вѣлѣгарскаго), saj se zapisujeta tako na besednem vzglasju kot v sredini besede, medtem ko se v bolgarskih besedilih nahajata le na besednem vzglasju. Znak ѣ torej lahko najdemo na besednem vzglasju (ѣко ѣвнсе, ѣворь, ѣсли) kot tudi na izglasju, kjer ima morfološkorazlikovalno vlogo: tako recimo ѣдина pomeni ž. im. ed. 'edina', medtem ko se ѣдинаѣ nanaša na dva moška (m. im. dv. 'edina') – съ ѣ двѣ мѡужѣ глѣ, съ ѣ жѣноу ѣдиноу (»Skazanije«: 407, 416).

O znaku ѥ Kostenečki pravi, da je načelovalna in podrejena črka, ki se pojavlja v srbskem jeziku predvsem zaradi njegovih fonetičnih lastnosti (начинѣ ѥ покарѣетсе рѣи по мѡщи сръбскаго ѣзыка), ki jih ponazori z zapisom črke ѥ v besedah: Гѣне, ѡ нѣ, кѡне itn. Konstantin v zvezi s pisanjem znaka ѥ poudarja tudi ločevanje izrazov ѣзыкѣ 'narod' (ѣноѣ) in ѣзыкѣ 'jezik' (гѡсѣта) in zagovarja pisanje osebnega imena Eva z ѣѡѡ (izraz 'ženska' se v hebrejščini namreč glasi ѣѡѡ), namesto pisanja – po srbski maniri – z ѣѡѡѡ. Znak ѥ se v srbskih pogostejše kot v bolgarskih besedilih zapisuje tudi na besednem izglasju (вѣ съѡврѣшѣни, сѣрѣѣ покорѣни, ѥ зачѣлѣѣ вѣщѣше расѡложѣнѣ ѥмѡтъ вѣ сръѡвѣѣ). Znak ѥ ima v načelovalni poziciji vedno nadpisana ali dasijo ali apostrof: ѣзыкѣ (apostrof); привѣдѣтсе дѡѡѡ вѣ слѣѣ ѣѣ (dasija); »Skazanije«: 405–407, 416).

O ѣ govori Kostenečki izključno kot o načelovalni črki (kakor da bi bil ѣ znak, ki bi se lahko zapisoval le na besednem vzglasju) – vendar le z nadpisanima dasijo ali apostrofom; primeri: ѣдино ѣже вѣѡѡѣ; ѣдинѣ сѣтъ; ѣмѣже ѣсѣтъ; ѣже ѡѡ; ѣнѡмѣѣсѣ; ѣѡѡ itn. (»Skazanije«: 415).¹⁶

¹⁶ Pojavljanje »velikega ligaturnega« e v prepisu »Skazanija« (po Jagić 1885–1895) je nepredvidljivo. V razdelku, kjer Kostenečki govori o znaku ѣ v načelovalni poziciji (»Skazanije«: 415), se e pojavi trikrat: ѣдино ѣже вѣѡѡѣ /.../; ѣдинѣ сѣтъ in ѣѡѡѡѣ, medtem ko je v vseh ostalih primerih na načelovalni poziciji zapisan ѣ. Sam Kostenečki v »Skazaniju« ne podaja pravopisnega pravila za zapisovanje znaka e.

4.1.1.2 Tudi v »Slovesih« je znak *ѣ* predstavljen kot načelovalna črka (*ѣако, ѣвljenje, ѣсли*) in kot končna črka (*сѣвръшительнo*); na besednem izglasju ima znak *ѣ* morfološkorazlikovalno vlogo: *твоеѣ, моѣѣ, своѣѣ* (m. sp. dv.) proti *твоеѣ, моѣ, едиѣнаа* (ž. sp. ed.); »Slovesa«: 218–219).

Znak *ѣ* v »Slovesih« nastopa kot *залично, сѣвръшительнo* in *начелнo* [*писанѣ*]. Znak *ѣ* naj bi sestavili sami Srbi (zaradi potreb lastnega jezika) iz znakov *ѣ* in *ѣ*; Bolgari in Grki naj namreč ne bi potrebovali te črke (*вѣлгаролѣ и грѣкомѣ нѣ на едиѣнѣ потрѣбѣ ѣ*). Zapisuje se v besedah, kot so: *нѣемѣ, конѣе, твоеѣ, моѣ, главлѣнѣе, селѣнѣе, нѣе, ѣнѣ* ter [*крѣтѣще, оучѣще, оупаснѣ*] *ѣ* (»Slovesa«: 216, 218).

Razlikovanje med *ѣ* in *ѣ* v »Slovesih« se kaže v novi luči glede na »Skazanije«, saj se z *ѣ* zapisuje *ѣзыкъ едиѣнѣ* 'jezik' (im. ed.) proti *ѣзыкъ линоѣгынѣ* z znakom *ѣ* (im. mn.) – razmerje med zapisovanjem znakov *ѣ* in *ѣ* na besednem vzglasju torej ni več pomen-skorazlikovalno kot v »Skazaniju«, temveč je morfološkorazlikovalno (znotraj morfološke kategorije števila: *ednina* proti *množini*). Na tem mestu avtor našteje tudi prime-re z *ѣ* na besednem vzglasju (*ѣвѣа, ѣже, елико, ѣмѣже, елисавет, елѣоѣнѣ* itn.) ter obravna-va razliko med izrazoma *ѣдинороднынѣ* (prid. dol. obl. m. im. ed.) ter *ѣдинороднѣи* (prid. dol. obl. m. im. mn.). Primeri z *ѣ* v poziciji podrejene črke: *сѣтѣынѣ бѣ, на нѣсѣхѣ, презѣвѣтерѣ, погрѣвѣнѣе, сѣве, вратѣе, сѣ, селѣнѣе* itn. (»Slovesa«: 215–217).

4.1.1.3 V »resavskih« besedilih je glasovna vrednost *ja-* na besednem vzglasju vedno pisana z znakom *ѣ*; tovrstni pravopis je na srbskem področju ustaljen že od »raške« redakcije naprej (13.–14. st.) in pri določanju tipa pravopisa nima ključnega pomena (Jerković 1972: 4; prim. Grošelj 2004b: 6–8). Za pravopisno analizo je zani-mivo zapisovanje znakov *ѣ* in *ѣ* za samoglasniki ter palataloma *l'* in *n'*.

a) V položaju za samoglasniki se pojavlja tako znak *ѣ* (»resavski« princip) kot tudi *ѣ* (»raški« princip). Znak *ѣ* v posamoglasniškem položaju (po »resavskem« pravopi-su): *sr. im. mn. прѣтворѣнѣнаа* 148^v/11–12; ter v fonetično nekoliko nepričakovanih oblikah: *glag. oblike 3. ed. sed. даа* 133^v/10, 140^v/2 (7 prim.) in prid. oblike *ž. im. ed. ѣколинѣнаа* 139^v/3, *похѣлѣнаа* 143^v/23. V celotnem spomeniku sem našel samo en pri-mer znaka *ѣ* v položaju za *ѣ*: *натѣхалинѣ* 144^v/2.

Posebno mesto zavzema »resavski« način zapisovanja zloga *-ija(-)* z *-ѣа-* (proti »raškemu« *-ѣа-*): *соудѣа* 149^v/6–7; 150^v/22; 155^v/10–11, 15; *ѣпѣрѣчиа* 153^v/2, 3–4; *сѣвѣрѣдѣамѣ* 151^v/13; *кѣфалиѣа* 152^v/3; *кѣфалиѣамѣ* 152^v/7; *кѣфалиѣамѣ* 155^v/15; *соудѣамѣ* 156^v/10; *соудѣа* × 150^v/18; *соудѣахѣ* 155^v/10; *соудѣахѣ* 155^v/21; *кѣфалиѣахѣ* 156^v/8; *соудѣамѣи* 153^v/9; *ѣвличенѣа* 150^v/15; *повѣлѣнѣа* 156^v/19; *пѣанѣ* 154^v/6 itn. Od tega tipa pravopisa odstopajo samo 3 »raški« zapisi: *пѣаници* 154^v/1, 4 ter *пѣаница* 154^v/1.

Za *ѣ* se dosledno pojavlja znak za prejetirani *ѣ* (10 prim.): *коѣа* 152^v/12, *коѣа* 152^v/9, *коѣа* 137^v/15, *потѣа* 137^v/9; medtem ko se za *ѣ* in *ѣ* pojavlja zgolj *ѣ*: *ѣрѣѣрѣа* 132^v/8, *ѣѣаникѣамѣ* 131^v/19–20 (v drugem primeru je zapis z *ѣ* fonetično upravičen).¹⁷

¹⁷ Prepisovalec Prz je bil nedosleden pri zapisovanju oblik števnika stesl. *ѣдинѣѣ*, saj jih zapisuje z vzglasnim *ѣ-ѣдинѣ* 156^v/15, *ѣдиноѣа* 151^v/23) in *ѣ-ѣдинѣ* 142^v/13, *ѣдиноѣа* 151^v/23, *ѣдне црѣкѣ* 135^v/6). Enako velja za oblike veznika *jer*.

b) Za jotiranimi *l'* in *n'* se dosledno pojavlja zapis z znakom *Ѡ*. V celotnem Prz sem našel 21 primerov sklopa *лѠ* in 11 primerov sklopa *нѠ*. Navajam nekaj primerov: *вѠла* 143^v/19, 148^v/1; *землѠ* 135^v/24, 145^v/23; *ѡсправлѠю* 155^v/23 ter *ѡколнѠ* 149^v/14, 152^v/12, 17–18; *ѡгнѠ* 150^v/18; *гнѠ* 131^v/15; *кѠнѠ* 143^v/3, 144^v/17 itn. Edini primer odstopanja: *проклѠнѠю* 132^v/3–4.

4.1.1.4 Za pravopisno analizo je zanimivo tudi zapisovanje znakov *ѡ*, *Ѣ* in *ѣ* na besednem vzglasju (glasovna vrednost *je*), v posamoglasniškem položaju ter za palataloma *l'* in *n'*.

a) Na besednem vzglasju se zapisujejo vsi trije znaki. Najpogosteje se v tem položaju nahaja znak *ѣ* (z nadpisanim apostrofom – spiritus lenis); primeri: *ѣговѣ* 149^v/15; *ѣдѣнѣ* 156^v/15; *ѣднога* 151^v/23; *ѣре* 152^v/3; 153^v/3; *ѣре* 153^v/23; 153^v/6; *ѣр* 152^v/22; *ѣзыкѣ* 153^v/8 itn.

Redkeje se na tem položaju pojavlja veliki ligaturni *ѣ*, ki je vezan samo na določene lekseme: *ѣрѣтигѣ* 133^v/12; *ѣрѣси* 132^v/10; *ѣрѣтизѣ* 133^v/11; *ѣппѠ* 133^v/10; *ѣппѣ* 134^v/20; *ѣппѣ* 135^v/5; *ѣмѣцѣ* 142^v/2; *ѣмѣци* 145^v/24; *ѣмѣствѣ* 145^v/20; *ѣмѣства* 145^v/23; *ѣдѣнѣ* 142^v/13; *ѣднога* 151^v/23; *ѣдне* 135^v/6;¹⁰ veznik *ѣре* 142^v/9; 147^v/20; 152^v/3; *ѣр* 152^v/22; *ѣре* 153^v/23; 153^v/3,6; *ѣцѣ* 154^v/4. Z glasovno vrednostjo *e* je znak *ѣ* morda uporabljen le v *ѣкѣсарѣси* 136^v/11 (sb. *egzarh*). Na besednem vzglasju je nad ligaturnim *ѣ* nadpisan znak za spiritus lenis (apostrof), redkeje spiritus in znak za akut.

Za »raški« pravopis značilni znak *Ѣ* je na tem položaju redek: *Ѣ* 148^v/18, 22 (v analiziranem delu Prz je 20 prim.); *Ѣ* 150^v/7 (6 prim.). Izraza *Ѣ* in *Ѣ* zaznamujeta 3. ed. sed. glagola stcsl. *вѣтити*: *вѣтъѢ*.

b) V posamoglasniškem položaju (na mestu stcsl. *ѣ* in *ѡ*) prevladuje »resavski« način zapisovanja z *ѣ* (predvsem za znakom *ї*, manj za *о*, *оу*, *и* in *ѣ*). Navajam nekaj primerov: *чѣга* 149^v/26; *чѣга* 153^v/17; 156^v/11; *ничѣга* 149^v/12,16; *чѣмѣ* 148^v/9; 149^v/23; *ничѣ* 151^v/12; *чѣ* 155^v/8; *прѣлѣмѣни* 149^v/11; *прѣлѣ* 153^v/17; *прѣлѣти* 153^v/16; *прѣклѣнкюрѣ* 150^v/10; *гоуѣсарѣ* 150^v/11; *златѣрѣ* 154^v/2; *людѣ* 155^v/1; *ѡправѣчѣ* 151^v/24; *соудѣ* 149^v/5 (12 prim.); *кѣфѣлѣ* 151^v/24; *кѣфѣлѣ* 152^v/9, 153^v/9; *ѡвлѣченѣ* 150^v/5; *ѡправданѣ* 150^v/16; 153^v/2; *гравлѣнѣ* 149^v/13–14; *вѣ* 154^v/11. Presenetljivo se sklop *-ѣ-* pojavlja v samostalniki *вѣлѣстипоуѣтѣ* 151^v/19 in v obliki kaz. zaimka *чѣга* 153^v/18; 156^v/23, medtem ko se v primeru *чиѣни* 155^v/16; 156^v/1 namesto predsamoglasniškega *ї* pojavlja znak *и*. Drugi posamoglasniški položaji: *коѣмѣ* 150^v/1; 154^v/23; *коѣ* 152^v/17; *своѣ* 152^v/8; *своѣ* 155^v/13; *оуѣмѣчи* 149^v/6; *прѣѣмѣ* 156^v/6–7.

»Raški« pravopis zasledimo v os. glag. oblikah *прѣчюѣ* 148^v/21; *прѣчюѣ* 155^v/13; *невѣроуѣ* 153^v/10; *ѡвѣнѣ* 155^v/14; *стоѣ* 154^v/2; 155^v/8; *ѡвлѣдаѣщѣ* 150^v/13; *коѣ* 150^v/18; 153^v/5; v zaimku *коѣ люѣво* 150^v/21. V vseh navedenih oblikah ima znak glasovno vrednost *je*. Izglasni *ѣ* stoji pogosto pod gravisom – znak `.

Veliki ligaturni *ѣ* je trikrat (ves Prz!) zapisan tudi v posamoglasniškem položaju (besedno izglasje): *своѣ* 149^v/3; *кѣфѣлѣ* 151^v/24; *ѡвлѣченѣ* 150^v/5.

c) V položaju za palatalnima l' in n' se skoraj dosledno pojavlja znak \mathfrak{L} . Nekaj primerov: ГРАБЛѢНІЕ 149^v/13–14; ГЛѢ 153^v/8, 11; КОУПЛЕННИЦЕ 155^v/3; ЗЕМЛѢ 155^v/4–5; ОУЧНИЧЕНИ 148^v/5; НІЕГОВѢ 149^v/14–15.

4.1.1.5 Glede na pravila Kostenečkega se mi zdi manj verjetno, da bi zapisovanje znakov \mathfrak{L} (a), ϵ , \mathfrak{L} in ϵ v Prz (in »resavskem« pravopisu) temeljilo na »Skazaniju« ali »Slovesih«. Na besednem vzglasju se v Prz na mestu glasovne vrednosti ja dosledno zapisuje znak \mathfrak{L} , v posamoglasniškem položaju pa se izmenjujeta »resavski« (\mathfrak{L} za i , \mathfrak{L} ter po en primer za ϵ in ω) in »raški« način zapisovanja (\mathfrak{L} za ϕ). Težko bi torej sklepali, da imata znaka \mathfrak{L} in \mathfrak{L} v tem položaju morfološkorazlikovalno vlogo (zapisovanje je vezano na določeno fonetično okolje – \mathfrak{L} tudi za mehlima l' in n'). To tezo podpira tudi zapisovanje znakov \mathfrak{L} , ϵ in ϵ v Prz. Zapisovanje znakov \mathfrak{L} in ϵ na besednem vzglasju v »Skazaniju« in »Slovesih« temelji na pomenskorazlikovalnem oziroma morfološkorazlikovalnem principu, česar ne moremo enačiti z »resavskim« načinom zapisovanja. Glasovna vrednost je se v »resavskih« besedilih na besednem vzglasju in v posamoglasniškem položaju označuje z ϵ ali ϵ (ki ga Kostenečki ne omenja; na besednem vzglasju je znak ϵ vezan na določene lekseme). Raba znaka \mathfrak{L} je omejena zgolj na skrajšano obliko 3. ed. sed. glagola sbcsl. ВЫТИ , na manjše število besed (tudi v posamoglasniškem položaju) ter na označevanje mehкости jotiranih n' , l' (slednje je prevladujoča značilnost srbskih cirilskih spomenikov od tretje četrtine 13. stoletja naprej).

4.1.2 Eden izmed prepoznavnih znakov »resavskega« pravopisa je tudi \mathfrak{I} .

4.1.2.1 Znak \mathfrak{I} se pojavlja v pravopisu Kostenečkega v glasovni vrednosti i (ob \mathfrak{L} , \mathfrak{L} in \mathfrak{I}). Glede na to, da je potrebno navedene znake ločevati, kar priča o sovpadu glasovnih vrednosti (po različnih fonetičnih razvojih), ki so jih nekoč ti znaki predstavljali, Kostenečki takole oriše pravilno zapisovanje znaka \mathfrak{I} : znak \mathfrak{I} je tako načelovalna kot tudi končna črka, ki pa se ne zapisuje na skrajnem besednem izglasju¹⁸ ($\text{НАЧЕЛ'НО И СЪВРЪШИТЕЛ'НО}$, $\text{НЪ НЕ ВЪ КОН'ЦЪ СЪВРЪШИТЕЛ'НО}$; »Skazanije«: 408, 411).

a) Kot СЪВРЪШИТЕЛ'НО [ПИСМЕ] se nahaja v primerih: ГАВРІІЛЬ , ДИМИТРІЕ , ЦРІЕ , БЛВЕНІЕ , ВЫТІЕ itn.; v primerih, ko črka \mathfrak{I} nastopa kot СЪВРЪШИТЕЛ'НО in hkrati kot ПОКОРИТЕЛ'НО [ПИСМЕ] (podrejena črka), se morata nad njo zapisovati dve piki ali zrnca.

b) Znak \mathfrak{I} se zapisuje tudi na začetku besede – na besednem vzglasju¹⁹ in takrat nosi, kot vsi ostali samoglasniki v tej poziciji, dasijo ali apostrof: \mathfrak{I} ІВАН'НЪ , \mathfrak{I} ІВАКІ'НЪ , \mathfrak{I} ІВІ'ЛЪ , \mathfrak{I} ІВСІ'ФЪ , \mathfrak{I} ІАК'ОВЪ , \mathfrak{I} ІОУ'ДА (»Skazanije«: 411, 415).

¹⁸ Čeprav besedilo »Skazanija« izkazuje rabo znaka \mathfrak{I} v poziciji pred j in samoglasniki, le-ta ni nikjer natančno opisana, kljub temu da gre za pomembno dejstvo (op. R. G.).

¹⁹ Znak \mathfrak{I} kot načelovalna črka (na besednem vzglasju) se pojavlja predvsem v t. i. ВЕЛИКЫНЪ ГЛѢ (глаголѣхъ), tj. v lastnih imenih tujega izvora (op. R. G.).

4.1.2.2 Podobno zastavljeno pravopisno pravilo najdemo tudi v »Slovesih« (str. 219), le da se tu znak *i* tako na besednem vzglasju (начѣлно [писмѣ]; primeri: іѡсифъ, іѡѹда, ісаакъ, іѡнъ itn.) in v podrejeni poziciji – znotraj besede (покорѣтелно [писмѣ]; primeri: гавріиль, гавріиль, рафаіиль, цѣріе, ѣвленіе itn.) zapisuje z eno nadpisano piko (ali celo z naglasnim znamenjem).

4.1.2.3 V Prz se znak *ï* uporablja skoraj dosledno v predsamoglasniškem položaju, in sicer pred *и*, *ѣ*, *а* ter pred črko *ю*. Na tem mestu obravnavam zgolj primere zapisovanja sklopa *-ïн-*.

Sklop *-ïн-* se upravičeno pojavlja v naslednjih oblikah: соѹдѣнѣ 153^v/13; сѣдѣнѣ 153^v/4; соѹдѣннѣ 155^v/11; прѣими 149^v/16; прочѣи 149^v/15; ѡбличнѣи 150^v/5; вѣрованѣи 151^v/4; нѣцѣи 155^v/24; sam. m. rod. mn. людѣи 153^v/16; 156^v/7; ž. rod. mn. стѣпѣи 154^v/8-9; соѹдѣи 155^v/17-18; 156^v/14; 156^v/21. V navedenih oblikah sklop *-ïн-* označuje sekvenco, ki se je že v stsl. zapisovala kot *-ни-*. Znak *ï* skoraj zagotovo označuje *i*²⁰ v skvenci *-jï-* oz. *-jъ-* (znak *и* označuje *-jï-* oz. *-jъ-* [že v stsl.]), ne pa sklopa *jï-* (po Grickat 1997b: 164).

Sklop *-ïн-* se pojavlja tudi v os. glag. oblikah – 3. ed. sed. (besedno izglasje): женѣи 151^v/5–6; прѣи 153^v/3; испрѣвѣи 153^v/11; соѹдѣи 154^v/16; 155^v/12; расоѹдѣи 156^v/2. V navedenih primerih sklop *-ïн-* mogoče zaznamuje dolgi *-ï(-)* v sedanjskih oblikah glagolov IV. sed. vrste (Grickat 1997b: 164; Belić 1962b: 27), vendar moram poudariti, da so v Prz pogostejše oblike z »enojnim« izglasnim *-и* (prim. Grošelj 2004a: 56).

Nekoliko bolj »nenavadno« je zapisovanje dvojnega *-ïн-* v členici *-зѣи* (členica *-зи/-ïн* [-*zi* < ide. **-g₂*] se večinoma dodaja oblikam kaz. zaimkov *съ*, *тъ*, *оъ*, *онъ*; Belić 1962a: 129-130); primeri: тѣзѣи 148^v/14; тѣзѣи 150^v/13 (6 prim.); тѣзѣи 151^v/4; тѣзѣи 152^v/7; тѣмзѣи 154^v/15; такозѣи 150^v/5; ѡнизѣи 149^v/16; ѡногызѣи 153^v/4-5; ѡномоузѣи 153^v/12. Pisanje sklopa *-ïн* v členici *-зѣи* [v Prz se pojavlja tudi oblika *-зи*] bi lahko predstavljalo maniro, ki izvira iz (za sbosl. značilnega) dvojnega *i* (Grickat 1997b: 165). Sem mogoče spadajo tudi nepričakovane sam. oblike m. im. mn. невѣрнѣици 149^v/18 in m. tož. mn. людѣи 149^v/23; 153^v/16.

4.1.2.4 Čeprav se znak *ï* v »Skazaniju« in v »Slovesih« zapisuje kot ustreznica znaka *и* v predsamoglasniškem položaju in pred *j* (značilno za »resavski« pravopis), ta položaj ni nikoli eksplicitno omenjen (znak *ï* je obravnavan kot načelovalna in končna črka, ki nikoli ne stoji na besednem izglasju). V Prz se znak *ï* dosledno zapisuje v »resavskem« predsamoglasniškem položaju in pred *j*, kar verjetno ni posledica Konstantinovega pravopisnega pravila.

4.1.3 Zanimiva »resavska« pravopisna črta je tudi način označevanja mehкости palatalov *č* in *č̣* (po tej se »resavska« besedila ločijo od »zetsko-humskih« in zgodnjih »raških« zapisov).

²⁰ Znak *ï* (kot tudi *и* v stsl.) se pojavlja tudi mestu *t. i.* reduciranega *i* < **ь* (v skupinah **-bji* [соѹдѣннѣ], **-bъ* [rod. mn. соѹдѣи], **-bъc* [ѡбличнѣи] itn.; Đorđić 1971: 214).

4.1.3.1 Kostenečki nikjer ne podaja eksplicitnega pravila za zapisovanje palatalov *ć* (sb./hr. refleks jotacije **t*’, palatalizacije skupin **ktī*’-, **gtī*’- ter palatalnega *k*’ v grških izposojenkah) in *đ* (sb./hr. refleks jotacije **d*’ ter palatalnega *g*’ v grških izposojenkah), vendar v »Skazaniju« zasledimo opazke, ki se tičejo njihovega zapisovanja. V sklopu pravila o zapisovanju znaka *ѣ* Kostenečki graja pisanje besede [neće] z *неке* namesto pravilnega *некѣ* (izraz *неке* bi bilo – po njegovem mnenju – potrebno brati kot *нек ѣ*; Jagić 1885–1895: 495), medtem ko avtor »Sloves« (str. 218) zatrjuje, da se v Srbiji napačno zapisujeta (растиѣваютъ сим) izraza *кѣ* ali *не[тъ]кѣ* (kratka oblika 3. ed. sed. glagola *растиѣти*), saj bi bilo pravilno pisati *кѣ* – po grški maniri. V razdelku o zapisovanju znaka *ю* pa Konstantin vztraja na pravilnem zapisovanju dat. ed. *ѣю* (*Đurđu*) proti nepravilnima *ѣю* in *ѣю* (»Skazanije«: 406).

4.1.3.2 V Prz se mehkost palatalov *ć* in *đ* označuje s sklopi *к/г* + *ѣ/ѣ*, *ю*, *ѣ*, *ѣ* in *ѣ*. Navajam nekaj primerov za *ć*: *вѣстѣличникѣмъ* 149°/20; *вѣкѣ* 148°/5; 151°/3; *коўкѣ* 149°/4; *кѣфалѣ* 152°/9; *кѣ* 136°/7; 140°/17; *кѣкѣ* 140°/24; 140°/9; *кѣпалѣ* 139°/22; *прѣликиѣрѣ* 150°/10; *коўкѣю* 149°/15; *пѣкѣтѣю* 151°/14; *коўкѣ* 138°/17; *вѣкѣтѣю* 145°/21; *коўкѣмъ* 136°/1-2; *вѣстѣличникѣмъ* 136°/22-23; *прикѣ* 137°/9; *коўкѣ* 143°/11,12; *вѣкѣ* 151°/6. Primeri za *đ*: *мѣгѣ* 151°/12; *кѣлѣгѣрѣ* 152°/7; *тѣкѣгѣрѣ* 153°/19; *нагѣ* 150°/1; *мѣгѣю* 151°/12-13; *мѣгѣю* 152°/11; *кѣгѣ* 152°/16-17; *тоўгѣ* 137°/15; *гѣгѣнинѣ* 139°/2; *тоўгѣю* 145°/12; *тоўгѣмъ* 147°/17.

4.1.3.3 V sbcsl. so obstajale tri možnosti označevanja mehкости *ć* in *đ*: *к* in *г* (»raški« in »resavski« pravopis), *к* in *ѣ*, *ѣ* in *ѣ* (ki zaznamujeta »zetsko-humski« pravopis in bosanske cirilske spomenike). Označevanje mehкости palatalnih soglasnikov s prejetiranimi *ѣ* in *ѣ* se je dokončno uveljavilo šele v »raških« spomenikih iz 14. st. in je značilno za urejeni »resavski« pravopis. V Prz se mehkost soglasnikov *ć* in *đ* označuje s *к/г* v sklopu z znaki *ѣ/ѣ*, *ю*, *ѣ*, *ѣ* in *ѣ*. Najbolj problematičen v tem primeru je sklop *кѣ*, saj Konstantin eksplicitno graja zapis *неке* za označevanje mehкости palatala *ć* (sb. *neće*), kljub temu da dovoljuje zapis *ѣю* za označevanje mehкости palatala *đ* (sb. *Đurđu*).

4.1.4 V »resavskih« besedilih se je poleg že obstoječih znakov za polglasnik (po sovpadu starih polglasnikov v 11. st.; Ivić 1991: 15–16) – tj. *ѣ* in pajerčik *’*, začel uporabljati tudi znak za trdi polglasnik *ѣ* s posebno glasovno vrednostjo.

4.1.4.1 Znak *ѣ* je po Konstantinovem mnenju končna črka²¹ (*сѣврѣшител’но писме*), ki skrbi, da meja med besedami ostaja jasna (podobno funkcijo imata dasija in apostrof na besednem vzglasju, če se tam nahaja samoglasnik) – brez *ѣ* bi stavek *пѣвѣтъ // ѣде въ сѣн’нице* prebrali napačno, in sicer kot *пѣвѣѣде въ сѣн’нице*; ostali primeri znaka *ѣ* kot končne črke: *моўѣжѣ*, *пѣтрѣ*, *ѣнѣ* itn. (»Skazanije«: 403–404).

²¹ Vloga znaka *ѣ* kot končne črke, ki označuje soglasniško besedno izglasje in s tem skrbi, da meja med besedami ostaja jasna, dokazuje, da znak *ѣ* na besednem izglasju nima nobene glasovne, ampak le pravopisno vrednost (op. R. G.).

V pravopisni razpravi Kostenečkega v odnosu do znaka ѣ ne nastopa znak ѡ (za stari mehki polglasnik) temveč znak ' (sb. *pajerak*, sln. *pajerčik*), ki predstavlja opust znaka ѡ (zapisoval naj bi se na mestu polglasnika v šibki poziciji; op. R. G.); znaka ѣ in ' sta definirana kot ѣ великий и ' малыи. Konstantin skuša predstaviti rabo pajerčika pomenskorazlikovalno do ѣ – tako naj bi po njegovem mnenju вѣнѣже оупова' (verjetno вѣнѣже kot вѣнѣ 'vanj') dobesedno pomenilo 'imel sem zaupanje vanj', izraz вѣнѣже pa 'zunaj' ali 'ven' (prislovnodoločilno вѣнѣ oz. вѣ извѣрѣженіе). Ena izmed funkcij znaka ' naj bi bila tudi označevanje besednega izglasja nekaterih tujih samostalnikov, kot sta дѣгъ in кѣпаріе'. Še enkrat je potrebno poudariti, da znak ѣ spada med tri črke (pogojno štiri – ѣ, ѡ, ѣ ter ѡ), ki niso načelovalne, temveč samo podrejene – ne morejo torej stati na besednem vzglasju, ampak le na besednem izglasju ali sredi besede (»Skazanije«: 404, 418, 426); kljub temu pa znaki ѣ, ѡ, ѣ, ѡ oziroma njihove glasovne ustreznice ohranjajo funkcijo »zlogotvornosti« (вѣ вѣсѣ' емоу сѣ' ествѣ сѣлога'; »Skazanije«: 418). K. Kuev (1950: 41) domneva, da se je Kostenečki zavezal za pisanje znaka ѣ le znotraj besed (kjer se je vokalizirani polglasnik tudi izgovarjal) in za pisanje znaka ѡ na besednem izglasju, čeprav besedilo »Skazanija« te domneve ne potrjuje.

4.1.4.2 Obravnava pravilnega zapisovanja znakov ѡ in ' se v »Slovesih« popolnoma ujema s predstavitvijo njunega zapisovanja v »Skazaniju«. Razlika med pravopisnima »praviloma« je v tem, da v »Slovesih« namesto znaka ѣ (znak za stari trdi polglasnik) nastopa ѡ (znak za stari mehki polglasnik). Le-ta ni nikoli начѣлно слово, нѣ повиноватѣлно и сѣврѣшнѣтно (ni načelovalna črka, temveč podrejena in končna), kot v primerih: мѣжѣ, юнѣ, пѣтрѣ, пѣвлѣ itn.

Малыи ірѣцѣ, torej ' (pajerčik), se uporablja v naslednjih primerih: нѣмѣже, нанѣже, нѣмѣже, финнѣгъ, дѣгъ, кѣпаріе' itn. Znaka se ne zapisujeta na istih mestih v besedi, zato njuno zamenjevanje predstavlja pravopisno napako (»Slovesa«: 215).²²

4.1.4.3 V Prz se poleg znakov ѡ in ' nahaja tudi znak za stari trdi polglasnik ѣ, pisan po pravilih »resavskega« pravopisa (znak ѣ je značilen za »resavski« dvojеров pravopis).

Znak ѣ se pojavlja v predlogih вѣ, кѣ, сѣ in v vezniku нѣ: вѣ 148^v/16 (v drugem delu Prz se nahaja le en zapis z вѣ, ker je ta v ljudskem jeziku že prešel v *u* – v Prz grafično ѣ/ѡ); кѣ 148^v/16, 19; 148^v/2; 150^v/6; 152^v/10; сѣ 148^v/24; 149^v/1; 149^v/2; 152^v/17, 19; 153^v/8; 156^v/14; нѣ 151^v/24. V veznikih вѣ, кѣ, сѣ znak ѣ najverjetneje predstavlja zapis vokaliziranega *ѣ > *a*: *va*, *ka*, *sa*, kar je značilnost sbesl. izgovora (okvirna glasovna vrednost). V vezniku нѣ (celoten Prz potrjuje zapis нѣ) se znak ѣ verjetno zapisuje zaradi polglasnika v krepkem položaju (prim. Jerković 1983: 33).

Prav tako se znak ѣ pojavlja na mestu starega stesl. ѡ v skupini вѣс- (stesl. zaimki вѣсѣ, вѣсѣкѣ, prislov вѣсѣгда) in v predponi сѣ-: вѣсѣкѣ 156^v/21; 156^v/24; вѣсѣкѣ

²² V besedilu »Sloves« se pojavlja tudi znak ѣ (kljub temu da v prepisu ni pravila o njegovem zapisovanju), in sicer v predlogih (dokaj dosledno) ter znotraj besede (na tej poziciji prihaja do večjega mešanja z znakom ѡ). Po tej značilnosti bi prepis »Sloves« lahko uvrstili med »resavska« besedila (ortografije prepisa »Sloves« sicer nisem analiziral; op. R. G.).

148^v/22; 152^v/15; 155^v/19; вѣсака 151^v/4; вѣсаке 153^v/9; 154^v/13; вѣсакомѣ 148^v/20; вѣсе 149^v/8; вѣсе 149^v/3; 150^v/7; вѣсеи 150^v/13; 150^v/1; 152^v/10; 155^v/21; вѣсеѣ^x 149^v/20; вѣсеѣнь 152^v/17, 19; вѣсеѣнь 155^v/22; 152^v/3; съврѣшити 148^v/1; съврѣши 153^v/7; съврѣше 155^v/17-18, 19; съврѣшили 153^v/3-4; съврѣш 149^v/1; съврѣра 153^v/18; съда 150^v/21; съда 156^v/23; съмръти 154^v/3. Verjetno je potrebno v zgornjih primerih vzglasni skupini вѣс- in съ- brati kot *vas-* oz. *sa-* po sbcsl. izgovoru – tovrstno pisanje je namreč predstavljalo »resavski« pravopisni uzus (Đorđić 1971: 208; Jerković 1980: 27–28; 1983: 33–47).

Ostali zapisi z znakom ѣ se pojavljajo na mestu sb./hr. refleksa *a* < psl. *ъ/*ь: тѣи 148^v/1; тѣѣи 152^v/7; лѣжно 148^v/10; лѣжно 153^v/23; кѣда 153^v/7; оу тѣмницю 154^v/9; 156^v/11–12; тѣмнице 156^v/17; тѣкмо 154^v/11; 155^v/19; 156^v/24; пѣрца 155^v/13 (običajno ѣ).

4.1.4.4 Zapisovanje znakov ѣ in ' v Prz

a) Grafični znak ѣ se običajno zapisuje na besednem izglasju, v kolikor se beseda končuje na soglasnik (izjemoma – v gosto napisanih delih, sploh v predlogih, ali v okrajšavah – sta znaka ѣ in ѣ izpuščena: с книгомъ 148^v/2; с кымъ 149^v/2; им 153^v/7; с плѣнѣ 149^v/8; ис тѣмнице 154^v/10; шпѣт 149^v/8 [proti шпѣтъ 148^v/2] itn.): кѣ властѣломъ 148^v/19; великымъ 148^v/20; малымъ 148^v/20; книгомъ 148^v/2; градовомъ 148^v/5; имъ 148^v/6; волямъ 148^v/7; гнь 148^v/7; црь 148^v/7; инъ 148^v/8; оу чѣемъ 148^v/9; мѣропѣхомъ 148^v/16; гподаръ 148^v/17; прѣзаконъ 148^v/18; мѣропѣхъ 148^v/22; своимъ 148^v/23; гподаромъ 148^v/23–24.

Grafični znak ѣ se dosledno zapisuje tudi ob srbskem zlogotvornem *г* (ki se razvije iz psl. nesonantičnih *гъ, *ръ in sonantičnih *br, *br, ki so v jsl. jezikih sovpadli; Babič 2000: 159), in sicer v zaporedju -ръ- (zapis -ър- je omejen: пѣрци 153^v/1; пѣрци 154^v/12; шпѣрчѣа 153^v/2, 3–4; пѣрчѣю 153^v/5; пѣрчѣхъ 154^v/12; пѣрчѣѣ 156^v/9; пѣрчѣма 156^v/15). Nekaj primerov: дрѣжати 149^v/3-4; дрѣжава 149^v/2; дрѣжавѣ 151^v/11; дрѣжавомъ 151^v/13; дрѣже 153^v/18; дрѣжавѣ 155^v/16; затрѣвъ 149^v/23; трѣгѣ 149^v/25; трѣговѣ 149^v/25; трѣговѣцѣхъ 151^v/16; трѣговѣцѣ 152^v/6-7; трѣговѣць 152^v/15; трѣговѣ^x 154^v/19; трѣговѣ 154^v/22–23; стрѣмоглавъ 150^v/3-4; испрѣва 150^v/8; прѣвѣи 152^v/16; прѣвѣмъ 153^v/19; прѣвѣнѣ 153^v/19; прѣвѣи 155^v/23; срѣвъ 151^v/18; срѣвинъ 154^v/20; врѣдѣ 152^v/10; съврѣши 153^v/7; врѣше 154^v/11–12; зарѣвѣ 154^v/2; шкрѣвѣи 154^v/3, 8; крѣвъ 156^v/7; съмръти 154^v/3; врѣже 154^v/9; срѣчѣѣ 154^v/5–6; грѣкъ 154^v/19; севрѣдѣамъ 151^v/13. Tudi srbski zlogotvorni *л* (< psl. nesonantični *лъ, *ль in sonantični *ьл, *ьл; Belić 1960: 76) je običajno zapisan z znakom ѣ: длѣгъ 150^v/24; закльнѣ 151^v/5; кльноу 151^v/6; кльнѣ 151^v/21.

Znak ѣ se pojavlja tudi na mestu *ь v krepki poziciji – pri samostalnikih, tvorjenih iz akt. part. perf. na *-лъ + sufiks *-ьсѣ: прѣвѣгльць 149^v/4-5; повѣгльць 149^v/10; повѣгльць 149^v/12; влѣдальць 152^v/21-22; in na mestu vokaliziranega polglasnika, ki je nastal iz psl. *ь in *ъ (v prvih treh primerih je običajno zapis z ѣ): тѣмнице 154^v/10–11; тѣмнице 156^v/15; въ 148^v/16; довитѣкъ 149^v/15; волямъ 148^v/23.

V naslednjih primerih znak ѣ (čeprav je *ь v šibki poziciji) ločuje del tvorjenke iz sam. царъ in obrazila *-ство: црьствомъ 149^v/11–12; црьствомъ 149^v/12–13; црьствомъ 150^v/22–23 [proti zapisu црътвѣомъ 148^v/3; 150^v/6]; podobno крайщѣника 149^v/7 [proti

zapisu краициникъ 149^v/9] in соудьбно 150^v/21 (znak ъ označuje zlogovno mejo in konec dela tvorjenke соудь).

b) Znak ' se običajno nahaja na mestu starih polglasnikov v šibki poziciji (položaj polglasnika neposredno pred zlogom s polnim samoglasnikom). Nekaj primerov: ѡнъзи 148^v/23; 148^v/15; сѣмъзи 149^v/23; теѡъзи 151^v/2; тѣмъзи 151^v/23; 155^v/7; тѣмъже 156^v/16; прѣтворѣнаа 148^v/11–12; истѣнно 151^v/23; законъницѣ 152^v/24–1; законъникъ 153^v/20; законъникъ 154^v/9–10; законъно 156^v/19; татъва 149^v/24; владдацѣ 150^v/15; владдаци 150^v/11, 15; порѣци 151^v/17; трѣговъцѣхъ 151^v/16; трѣговъцѣмъ 151^v/17; трѣговъцѣ 152^v/6–7; коѡпъцѣхъ 152^v/19; ѡпърѣа 153^v/3–4; пьрѣци 153^v/1; пьрѣцѣ 156^v/9; пьрѣцѣма 156^v/15; чѣлници 150^v/11–12; гоѡсарѣтво 150^v/1; властѣлѣска 151^v/21; двѣрѣскомъ 155^v/7; двѣрѣскимъ 155^v/10; градъскимъ 155^v/1; градъскимъ 155^v/5; мѣропъхъ 149^v/8, 10; мѣропъшина 151^v/16; невѣрѣникъ 149^v/18; ѣновѣрѣцѣмъ 151^v/16; достовѣрѣне 153^v/15; ѡправѣе 151^v/24; потвѣрѣнѣ 153^v/4; потвѣрѣникъ 153^v/21–22; срѣчѣвѣ 154^v/5–6; лѣбѣви 154^v/6; оѡѣмъчи 149^v/18; оѡзѣвлюдъ 152^v/14; зѣгѣди 152^v/19; оѡчѣме 153^v/16; оѡзѣговѣре 154^v/13–14; рѣкъше 151^v/15; оѡписѣвше 153^v/11–12; тѣкъмо 154^v/11; 156^v/24. Po drugi strani obstajajo tudi primeri, ko grafični znak ' označuje konec predloga oz. zaimka (v strnjeno napisani skupini besed; običajen je tudi zapis brez pajerčika ali znaka za polglasnik): прѣздѣрѣжавъ 149^v/6; коѡмъе 150^v/1 [proti npr. с книгомъ 148^v/2]. Nekoliko presenetljivo se grafični znak ' pojavlja v besedi ѣндиктѣѡ 148^v/16.

V nekaterih primerih znak ' na mestu polglasnika v šibki poziciji označuje tudi mehkost pred njim stoječega soglasnika л: вѣлнъ 151^v/2; 155^v/4; невѣлнѣмъ 156^v/20.

Na mestu polglasnika v krepki poziciji se znak ' zapisuje v naslednjih primerih: мѣропъхъ 148^v/22; мѣропъхъ 149^v/6; владдацѣ 152^v/2; трѣговъцѣ 152^v/15; вѣлнъ 148^v/7; 149^v/3; 155^v/9; 156^v/22; вѣлнъ 148^v/17; 149^v/9; 153^v/3 (označuje mehkost predhodnega /). V navedeni kategoriji se je psl. polglasnik nahajal v krepkem položaju; temu primerno bi bilo pričakovati, da se je v sbcsl. izgovarjal (verjetno z glasovno vrednostjo blizu *a*) in zapisoval, vendar vsa »resavska« besedila tega ne potrjujejo (prim. obrazili -ѣцѣ in -ѣнъ v srbski »Aleksandridi«; Jerković 1983: 43–44).

4.1.4.5 Kostenečki v »Skazaniju« obravnava znak ѣ kot končno črko, ki se zapisuje na soglasniškem besednem izglasju. Zapisovanje znaka ' je razloženo pomensko-razlikovalno glede na ѣ (nejasno); znak ' naj bi se zapisoval kot končni znak v besedah grškega izvora (prim. финиѣ, кѣпарѣ itn.; v »Slovesih« namesto znaka ѣ nastopa ѣ). V »resavskih« besedilih se znak ѣ zapisuje samo v določenih pozicijah: v predlogih кѣ, вѣ, сѣ, v predponah, na vzglasnem вѣ- in v zaimkih tipa вѣс- in вѣсак-, kjer se po knjižni normi ohranja izgovor vokaliziranega *a*. Zapisovanje znakov ѣ, ѣ in ' v Prz ne sledi pravopisni normi Kostenečkega. Na soglasniškem besednem izglasju se v Prz zapisuje znak ѣ, ki se pogosto zapisuje tudi ob zlogotvornih *r* in *l*. Znak ' se zapisuje predvsem v besedi, na mestu polglasnika v šibki poziciji. Znak ѣ se pojavlja predvsem na mestu vokaliziranega polglasnika (refleks *a* < psl. *ъ / *ѣ), torej v položajih, ki so značilni za »resavski« pravopis.

4.1.5 Znak ѣ se v starih srbskih cirilskih spomenikih zapisuje po tradiciji.

4.1.5.1 Znak **ѣ** spada med tri črke, ki jih v srbskih besedilih ne najdemo več, vendar pa njegovo nezapisovanje po Konstantinu ni problematično. Kljub temu bi bilo potrebno ločevati **ѣ** od **ѣ** in **ѣ**: tako sta recimo **свѣтъ** sam. 'svetloba, -e' z **ѣ** in **свѣтъ** prid. 'svet, -ega' (npr. **свѣтъи кѣто**) z **ѣ** dve različni besedi (»Skazanije«: 402); prav tako obliki akt. part. perf. I. **снѣавъ** in **снѣавъ** (**снѣавсе ѿцѣ Хамъ** 'potem ko se je Ham smejal očetu' proti **снѣавъ** s pomenom **дръзновѣтъ** 'potem ko si je drznil'); »Skazanije«: 481). Fonološki analizi sledi fonetičen prikaz izgovora **ѣ** s pomočjo ustreznice v turškem jeziku (os. zaimek za 1. ed. **бѣнь** [bän] 'jaz'), v grškem ljudskem jeziku (sam. **крѣсъ** 'meso') in romunskem jeziku (os. glag. oblika za 1. ed. sed. **бѣ** [bea] 'pijem'); »Skazanije«: 402–403; Kuev 1950: 33). Te besede se – po Kostenečkem – ne izgovarjajo z znaku **ѣ** ustrezno glasovno vrednostjo, ampak z nekoliko bolj »odprtim« **ѣ**, ki ustreza grafičnemu znaku **ѣ**. Iz tega dejstva izhaja potreba po pisanju **ѣ** in **ѣ** na ustreznih mestih, kar bo zaustavilo kvarjenje verskonamembnih besedil.

Znak **ѣ** je tudi ena izmed treh črk, ki niso načelovalne, tj. so zgolj podrejene (»Skazanije«: 404). Zaradi tega ne nosi ne dasije ne apostrofa. V **староѿзвѣнѣи** knjigah se je sicer nahajala tudi na začetku besed, vendar jo je na tem mestu zamenjala **ѣ** (ki zadošča potrebam verskonamembnih besedil); »Skazanije«: 417). Nekateri pa zaradi nevednosti iz **ѣ**, **ы**, **ь** in **ѡ** še vedno ustvarjajo načelovalne črke, čeprav so lahko samo podrejene (»Skazanije«: 426).

4.1.5.2 Tudi v »Slovesih« je znak **ѣ** predstavljen kot izgubljena črka, ki se skorajda ne piše več ali pa jo prepisovalci enačijo z **ѣ**, čeprav bi morali obe črki pisati na ustreznih mestih:²³ prim. **свѣтъ**, **свѣтъи** (v nasprotju s **свѣтъ ѣъ**, **свѣтъи бѣ**), **мѣсто**, **срѣтѣнѣе**, **бѣ**, **оумрѣ**, **вѣлѣгъ**, **пѣстѣи**, **нѣль**, **сѣтвѣ**, **сѣно**, **врѣме**, **рѣше**, **лѣность**, **сѣвѣсть**, **вѣнѣць** itn. Poleg tega avtor »Sloves« graja pisanje **радѡуѣте се** namesto pravilnega **радѡуѣтѣ се** in nepravilno pisanje črke **ѣ** na besednem vzglasju namesto pravilne **ѣ** (»Slovesa«: 214–215, 221).

4.1.5.3 Znak **ѣ** se v srbskih spomenikih zapisuje po tradiciji, saj ga pogosto najdemo tudi na neetimoloških mestih (**ѣ** < psl.***ѣ** ali ***ѣ**). V 14. st. jat kot fonem v sb./hr. narečjih namreč ne obstaja (že v 12. st. v delu sb./hr. narečij [ekavski govori] prehaja v nekoliko bolj odprti **ѣ**; Belić 1960: 87), tako da je razumljivo, da je njegov zapis prepuščen vplivu določene pravopisne norme ali prepisovalčevim pravopisnim »vedenjem« (»raški« spomeniki iz druge polovice 13. st. kažejo že dokaj sistematično zamenjavo ***ѣ** z **ѣ**-jevskim refleksom; Ivanova 2000: 15). Analiza je torej posvečena zapisovanju znakov **ѣ** (na mestu psl. ***ѣ**, ***ѣ**) ter **ѣ** (na mestu psl. ***ѣ**).

a) V osnovi samostalniških, pridevniških in glagolskih oblik se znak **ѣ** pojavlja tudi na mestu stesl. **ѣ**: **мѣроп'холь** 148^v/16; **мѣроп'хѣ** 149^f/8; **пѣзмѣнѣи** 151^f/15;

²³ Avtor navaja pri problematiki zapisovanja jata tudi razliko med **повѣно** in **повѣлено** rabo znaka **ѣ**; namen tega ni jasen, glede na to, da se **ѣ** pojavlja le v osnovi besed – naklonskorazlikovalno torej ni pomemben. Primeri, ki jih navaja avtor »Sloves«: **повѣно** (»provedno«) bi bilo **вѣжи**, **повѣлено** (»velelno«) pa **вѣжи**, **прѣврати**, **прѣнеси** itn. (»Slovesa«: 214).

влѣстѣлоумь 148^v/19, 151^v/10-11; влѣстѣли 149^v/2; влѣстѣле 151^v/16-17; влѣстѣлѣхъ 154^v/17; влѣстѣлинь 149^v/14, 150^v/23-24; влѣстѣличникъ 149^v/11; влѣстѣличники 154^v/18; влѣстѣличникѣмь 149^v/20; влѣстѣлска 151^v/21 (imen. oblike, tvorjene s sufiksom *-tel'(b)-, izkazujejo -těl'(b)-, tj. влѣстѣл-); присѣлице 151^v/7; 151^v/17; присѣлицѣ 151^v/14; довѣде 150^v/5; 154^v/22; ѡвѣде 154^v/10; раздѣрѣ 148^v/14. Znak ꙗ se pojavlja na mestu stcsl. ѣ tudi v predlogu мѣгю 152^v/11. Nekoliko redkejši so primeri, ko se v osnovah glagolskih oblik znak ꙗ nahaja na mestu stcsl. ѡ (oz. psl. *e): ѡврѣте 148^v/9; 149^v/22; 151^v/23; 153^v/3; ѡврѣтоу 148^v/11; ѡврѣтета 155^v/13; ѡврѣтаю 150^v/12; 152^v/19-20; ѡвлѣрѣ 152^v/23; ѡвлѣдаю 155^v/23.

Na mestu pričakovane oblike mest. ed. dol. zaimka вѣсьемь (po stcsl. вѣсьемь) najdemo v Prz zapis вѣсьемь 155^v/22.

Dokaj zanimivo je pojavljanje znaka ꙗ na besednem izglasju nekaterih os. glagolskih oblik (po odpadu končnega -тъ). Znak ꙗ se pojavi na mestu psl. *e (stcsl. ѣ) v oblikah 3. ed. sed. (glagoli I. sed. vrste): воудѣ 148^v/22; 149^v/2, 16; 150^v/15; 152^v/13; 153^v/22; 155^v/8; 156^v/4; 156^v/1 [brez odpada -t v primeru воудѣтъ 156^v/13]; оузмѣ 149^v/1-2; оурадѣ 152^v/6. Na besednem izglasju nekaterih os. glag. oblik 3. mn. sed. (gre za glagole IV. sed. vrste) pa se znak ꙗ nahaja na mestu psl. *e: соудѣ 149^v/5; 153^v/1; ѡправѣ 151^v/21; поставѣ 152^v/2.

Znak ꙗ se pojavlja v m. im. mn.:²⁴ трѣговѣ 149^v/25; соудовѣ 156^v/21 (m. o-skl. stcsl. трѣси, сѣди; кнѣзовѣ 149^v/25, 150^v/10 (m. o-skl. stcsl. кнѣси); ter v m. tož. mn.: градѣ 149^v/21, 156^v/9-10; трѣговѣ 156^v/10 (m. e-skl. stcsl. грады, трѣгы); поутѣ 152^v/4 (m. i-skl. stcsl. пѣти). Navedena končnica je nastala ali po im. mn. m. m-skl. stcsl. сѣнове (in ꙗ na mestu *e) ali, verjetneje, s podaljšanjem osnove z obrazilom *-ov- in ꙗ na mestu *e (po m. jo-skl. stcsl. мѣжж; prim. Belić 1962a: 12-15). Morfem -ov-/-ev- se v sb./hr. jeziku uporablja za podaljševanje množinske osnove enozložnih in dela dvozložnih samostalnikov (sočasno lahko ohranjajo tudi oblike z nepodaljšano osnovo, vendar so le-te običajno slogovno zaznamovane; Šivic-Dular 1991: 69). Poleg navedenih primerov se znak ꙗ pojavlja še v виноградѣ 155^v/3, 10 (m. o-skl. рѣгы; vpliv jo-skl. мѣжж-) ter v prid. доврѣ 153^v/15 (prid. im. skl. trda osnova stcsl. корѣгы; vpliv mehkih osnov stcsl. ништѣ; v obeh primerih ꙗ na mestu *e).

Znak ꙗ najdemo v končnici m. mest. mn.:²⁴ владѣцѣ 150^v/9; коуницѣ 152^v/19; пѣрѣцѣхъ 154^v/12; златѣ 154^v/17, 154^v/21, 154^v/1 (m. jo-skl. stcsl. мѣжихъ); поутѣ 152^v/3; гостѣ 152^v/4 (m. i-skl. пѣтѣхъ; vpliv m. o-skl. stcsl. рѣвѣхъ); v končnici ž. mest. ed.: стѣницѣ 156^v/3; присѣлицѣ 151^v/17 (ž. ja-skl. stcsl. дѣвници; vpliv a-skl. stcsl. рѣвѣ); v ž. im. mn.: дѣвжинѣ 151^v/18-19; жѣнѣ 151^v/20 (ž. a-skl. stcsl. рѣвгы; vpliv ja-skl. stcsl. доушѣ in ꙗ na mestu *e).

Še prav posebno zanimiv je zapis вѣзь кнѣгѣ 149^v/16 za ž. rod. ed. (ž. a-skl. stcsl. рѣвгы). Znak ꙗ se v tem primeru pojavlja na mestu »nove« sb./hr. (nar.; tudi sln.) končnice -e v rod. ed. ženskih a-osnov (vključno z mehkim podtipom). Po prvi razlagi

²⁴ Pri končnicah samostalnih in pridevniških oblik z ꙗ navajam vse nepravilne oblike – torej tiste, ki odstopajo od stcsl. »idealca«. Poudarjam, da Prz – kot pravno besedilo – izkazuje bogat nabor končnic za posamezne sklonе (pregled nad stanjem otežuje pravopis); prevladujejo običajno srbske ljudske oblike (natančnejša analiza v Grošelj 2004a: 132-140).

bi končnica *-e* lahko nastala z analogično posplošitvijo končnice starih mehkih osnov (torej pod vplivom ja-skl. [stcsl. доуша]) in s fonetičnim razvojem *e* < **ę*; Belić 1962a: 38), vendar pa je v luči novih dognanj tovrstna razlaga postala nekoliko sporna, saj ne upošteva akcentskega razmerja med končnicama rod. ed. in im./tož. mn. ženskega spola. Verjetnejša razlaga je, da je končnica ž. rod. ed. sb./hr. *-ě/-ē* (sln. *-el/-ē*) nastala po posplošitvi kontrahirane zaimenske končnice **-ĕ* (< **-oĭĕ*, **-eiĕ*), kar bi pojasnilo dolžino *-ē* v rod. ed. starih a- in ja-osnov (sb./hr. *žēnē*, *dúšē*), medtem ko bi končnica ž. im./tož. mn. **-ĕ* predstavljala posplošitev končnice mehkih debel (Cvetko-Orešnik 1992: 284–286; prim. Rigler 1985: 340).

b) Zanimivo sliko kaže tudi pojavljanje znaka *ε* na mestu etimološkega **ě* v osnovi samostalniških, pridevniških in glagolskih oblik: *плѣнѣ* 149^v/8; *рѣ* 154^v/13; *рѣчи* 154^v/14; *рѣчень* 154^v/15; *жѣлѣзо* 150^v/16; *смѣснѣ* 151^v/20; *оѣреже* 153^v/8; *ѡслѣпѣ* 150^v/13; *несѣ* 152^v/3; ter v prislovju *коѣде* 155^v/12.

V končnicah samostalniških in pridevniških oblik se znak *ε* pojavlja v naslednjih primerih: *m. mest. ed. потѡре* 152^v/20; *дѡре* 155^v/11; *сѣде* 153^v/13 (m. o-skl. stcsl. *рѡвѣ*); *прѡвѣ* 156^v/20 (prid. imen. skl. trda osnova stcsl. *богатѣ*); *неволенѣ* 156^v/20 (verjetno kontrahirana oblika prid. imen.-zaim. skl. trde osnove stcsl. *богатѣнь*); *ž. mest. ed. тѣлницѣ* 156^v/15; *трѡпѣзѣ* 150^v/19 (ž. ja-skl. stcsl. *доуши*; vpliv a-skl. stcsl. *рѣвѣ*); *соѣдѣнѣ* 153^v/4 (prid. imen. skl. trda osnova stcsl. *богатѣ*); *sr. mest. ed. сѣлѣ* 150^v/1 (sr. o-skl. stcsl. *лѣтѣ*); ter v različnih oblikah zaimkov: *m. mest. mn. тѣхѣи* 151^v/2 (stcsl. *тѣхѣ*); *ž. daj. mn. тѣмѣи* 154^v/15 [protiprimer: *тѣмѣи* 155^v/12] (stcsl. *тѣмѣ*); *m. orod. ed. ѡнѣмѣи* 152^v/22 (stcsl. *онѣмѣ*); *prod. dv. ѡнѣмѣи* 156^v/15 (stcsl. *онѣма*).

4.1.5.4 Kostenečki utemeljuje pravilno zapisovanje znaka *ѣ* (na nevglasnem položaju) na podlagi realnega izgovora (primerjalno poda glasovne ustreznice v turškem, romunskem in grškem jeziku), čeprav je psl. **ě* že v 12. st. v štokavskih eka-vskih narečjih prešel v *e*. Znak *ѣ* se v Prz zapisuje tako na mestu psl. **ě*, kot tudi psl. **ę* in **e*, kar je značilno za sbcsl. spomenike. Prav tako ne preseneča pojavljanje znaka *ε* na mestu izvirnega **ě* (ekavski refleksi jata). Pravopisno pravilo Kostenečkega v tem primeru nima uporabne vrednosti.

4.1.6 Še v najstarejših sbcsl. spomenikih se je znak *ѣ* redno pojavljal na etimološkem mestu, na prehodu med 12. in 13. st. pa lahko zasledimo prehod **y* > *i* za zadnjenebnimi soglasniki (*k*, *g*, *h*); ta glasovna sprememba kasneje zajame glas **y* v vseh položajih (Belić 1960: 73–74). Znak *ѣ* se v besedilih ohranja po tradiciji, o čemer priča tudi zamenjevanje znakov *ѣ* in *и* (Ivanova 2000: 10–11).

4.1.6.1 Po Kostenečkem je znak *ѣ* druga izmed črk, ki jih v srbskih besedilih običajno ne najdemo več: pisci ne zaznavajo razlike med znakom *ѣ* ter znakoma *и* in *ї* (pišejo *ѣ* na mestu *и* in obratno). Kostenečki razlikovalno navaja samostalnike s končnim *ѣ* pri tož. mn. samostalnikov m. o-skl. (*дѣлы прѡрѡкъы, ѡнѣкъы, хрѡвѡры* itn.) proti oblikam s končnim *-и* (prim. *дѣли сѣти мѡлѣте се гѡви* 'sveti apostoli molite se Gospodu'; Koste-

nečki v tem primeru obravnava končni -и kot мѣтвѣно [писмѣ] – verjetno v pomenu zvalnika mn. [enako im. mn.]). Kot drugi primer za razlikovanje znakov ы in и Konstantin navaja obliki ѣдинорѣдныи съи съи ('edinec' z dol. obl. prid. ѣдинорѣдныи in съи, m. im. ed. akt. part. prez. atem. glagola *byti) proti ѣдинорѣднѣи съи ('edinci' v im. mn.; kaz. zaimek съи v m. im. mn., torej си). Konstantin meni, da z zapisom ѣдинорѣднѣи съи (ko se le-ta nanaša na Jezusa Kristusa) nekateri – po nestorianski hereziji – delijo Gospoda na dve osebi. Sledita še razliki med тѣи (os. zaimek *ty v im. ed.) in тѣи (kaz. zaim. *tъ v im. mn.) ter вѣдѣтѣ ψѣи ('pazite se psov'; ψѣи v tož. mn.) proti зрѣтѣ ψѣи ('glejte, psi'; ψѣи v zval. mn. [enako im. mn.]; »Skazanije«: 401–402). Kostenečki uvršča znak ы med črke, ki niso niti načelovalne niti vladajoče (»Skazanije«: 404, 412).

4.1.6.2 V »Slovesih« je znak ы obravnavan kot повелѣително in испльнѣително [писмѣ], dejansko pa prikaz zapisa znaka ы ustreza tistemu iz »Skazanija«. Poleg primerov za lažje razlikovanje med samostalniškimi oblikami m. spola v im./zval. mn. in tož. mn. ter že opisanih primerov iz »Skazanija« se v »Slovesih« nahajajo še naslednji ponazoritveni primeri²⁵ za pravilno zapisovanje znaka ы: v samostalnikih m. sp. – daj. ed. (въ ісѣвы), rod. mn. (съ агглы, апглы itn.) in tož. mn. (avtor imenuje tožilniške oblike спѣвѣно; primeri: зѣвы, вѣсы itn.); v samostalnikih ž. sp. – rod. ed. (ѡ /.../ скръвы, тѣсноты, клѣты, веригы itn.) in tož. mn. (въ/на прѣсы Ісѣвы, рѣкы itn.); v določnih oblikah pridevnikov m. sp. – im. ed. (дѣрвыни, вѣгыни, дѣрѣдѣтелныи itn.); v im. os. zaimkov (тѣи, мѣи, вѣи) in v tož. os. zaimka мѣи – ны, наны; v obliki glagola *imѣti (1. mn. sed.) – имамы; v sredini besede – погывѣ, рыках, възывах, бытѣ, пытанѣ itn. (»Slovesa«: 211–212, 215).

4.1.6.3 Pod vplivom doslednega zapisovanja starih ѣ in ѡ z znakom za palatalni polglasnik ѣ (od druge polovice 12. st. naprej), ki postane ena izmed značilnosti »raškega« pravopisa, se začne tudi znak ѣ zapisovati kot ы (enako v »resavskem« pravopisu); le-ta naj bi se že v 12. st. po svoji glasovni vrednosti popolnoma izenačil z vrednostjo znaka и (Đorđić 1971: 71–72).

V Prz se znak ы večinoma zapisuje na mestu stcsl. -ѣи- in -ѣи- (že v stcsl. so se začele poleg končnic z -ѣи- v posameznih sklonih trde imen.-zaim. sklanjatve pojavljati kontrahirane končnice: *-yji-/yъ > -y(-); Babič 2000: 281), vendar pa ga najdemo tudi na mestu stcsl. -и- in -ии- (ravno poslednji primeri so najbolj zanimivi za analizo). Analizo zapisovanja znaka ы na mestu stcsl. -и- in -ии- dopolnjujejo primeri znaka и na mestu psl. *y (oz. stcsl. ѣи).

a) Znak ы se nahaja na mestu *i v osnovi sam. oblik невѣрныкъ 149^v/18, прѣвынѣ 154^v/14.

Znak ы se zapisuje na mestu stcsl. -и- in -ии- tudi v končnicah samostalniških oblik – v m. im. mn. хрисѣвоы 148^v/8; вѣстѣличныи 154^v/18 (m. io-skl. stcsl. мѣжи); m. mest. mn. хрисѣвоы 148^v/4 (m. io-skl. stcsl. мѣжихъ); ž. mest. ed. кѣы 155^v/8 (ž.

²⁵ Pričujoča shema je rezultat poskusa sistematizacije izjemno neurejenih pravil o pisanju znaka ы (»Slovesa«: 211–217).

ja-skl. stcsl. доуши); v končnicah pridevniških oblik – m. tož. ed. [primern.] поми́ны 150°/24 (imen. skl. stcsl. мы́ни ter predpona *po-; sb. *romanji*); – m. im. mn. тврѣды 148°/8; во́лыны 151°/2, 155°/4 (prid. imen. skl. trde osnove stcsl. богати); [primern.] вѣкы 151°/6, 7 (imen. skl. stcsl. вѣштѣ/imen.-zaim. skl. вѣштѣи; Babič 2000: 282) – zapis z -ы je verjetno na mestu končnice m. im. mn. prid. mehkih osnov stcsl. -и/-ни (sb. *veći*).

Znak ы se pojavlja v naslednjih oblikah zaimkov: m. orod. ed. нымы 150°/10 [protiprimer: нымы 153°/8] (stcsl. нымы/съ нымы; sb. *njim*); rod. mn. ны 149°/22; 151°/18; ныхъ 156°/10 (stcsl. ихъ/нихъ; sb. *njih* – v Prz sta pogostejši obliki нихъ in ихъ); mest. mn. ны 151°/18 (stcsl. ихъ/въ нихъ; sb. *njih*); im. mn. тызыи 150°/13; 150°/1,11; 151°/7; 151°/4,13; 152°/9–10; тызы 151°/1 [protiprimer: тызыи 148°/14] (stcsl. ти). Znak ы se nepričakovano nahaja v os. glag. obliki 3. ed. sed. оу́чыны 154°/7 (prevladujejo oblike s končnim -и).

b) Primeri znaka и na mestu psl. *у se pojavljajo v osnovi samostalniške oblike довитыкъ 149°/15 ter v osnovi nekaterih glagolskih oblik – akt. part. perf. II. виль 151°/9; вѣи 155°/23; os. glagolske oblike 3. ed. sed. позыва 155°/16; 3. mn. sed. посѣлаю 153°/15; посѣлаю 155°/12.

Znak и se na mestu psl. *у pojavlja tudi v končnicah samostalniških oblik – m. orod. mn. кѣтѣни 150°/12–13; порѣтѣници 152°/22–23 (m. o-skl. stcsl. равы); sr. orod. mn. сѣи 150°/12 (sr. o-skl. stcsl. пѣты; -ы se kot končnica m./sr. orod. mn. ne pojavlja); v končnicah pridevniških oblik – m. daj. mn. мѣлимъ 148°/5; сѣкни 151°/11 (prid. imen.-zaim. skl. trda osnova stcsl. богатынымы; temeljita analiza zapisovanja znaka и v Grošelj 2004a: 56–58).

4.1.6.4 Konstantinova razlaga pravilnega zapisovanja znaka ы (na nevglasnem položaju) je precej neurejena, saj temelji na nepreglednem naštevanju položajev, tj. končnic posameznih oblik, kjer naj bi se nahajal znak ы. S takšnim pravilom je Kostenečki verjetno hotel doseči, da bi se znak ы zapisoval tam, kjer se je pojavljal znak ы v stcsl. besedilih. Kljub temu pa se v Prz znak ы pojavlja na mestu stcsl. -ы-, -ыи-, -и- in -ни- (v primeru sam. ž. mest. ed. оу́ кѣкы in m. im. mn. влѣстѣличнымы označuje celo mehkost *ć*). Prav tako se tudi znak и zapisuje na mestih, kjer bi po sbcsl. (ki sledi stcsl.) normi pričakovali ы.

5 Sklep

Pravopisna razprava »Skazanje« je nastala kot spis, ki poleg pravopisno-normativnih pravil vsebuje tudi didaktično-pedagoške elemente prenove pouka branja, pisanja ter verouka in družbenomoralni oris Srbije za časa Stefana Lazarevića. Tako kompleksna razprava, napisana v jeziku, ki ga krasijo grški retorično-stilistični vzorci, je dokaj nerazumljiva in nesistematična, kar zmanjšuje njeno uporabnost. Njeno uporabno vrednost dodatno omejuje dejstvo, da je bila namenjena predvsem reviziji ver-skonomembnih besedil, ki neposredno nadaljujejo tradicijo stcsl. kanonskih besedil v srbski redakciji cerkvene slovanščine. Spis »Slovesa«, ki predstavlja izvleček iz Kon-

stantinove pravopisne razprave in se omejuje le na pravopisna pravila, ponavlja dokaj nejasno podobo »Skazanja«. Velikokrat je očitno, da tudi sam sestavljalec »Sloves« ni pravilno razumel Kostenečkega (ponekod se pravopisni pravili razlikujeta). Pravilu iz »Skazanja« je običajno dodan nov spisek primerov, s katerimi sestavljalec izvlečka bolje ponazori zapisovanje določenega grafičnega znaka.

Z opisom zapisovanja črkovnih znamenj, ki temelji na ohlapni razdelitvi črk na (samo)načelovalne, vladajoče in podrejene, Kostenečkemu ni uspelo zajeti vse problematike zapisovanja določenega črkovnega znamenja²⁶ (etimološko načelo zapisovanja znaka, zapisovanje določenega črkovnega znamenja v predlogih, v predsamoglasniškem položaju, v določenih končnicah itn. – sploh tam, kjer določen znak nima posebne glasovne ustreznice). O majhni uporabnosti pravopisnih pravil Konstantina Kostenečkega priča tudi razlika med pravopisno normo, kot jo izkazujeta »Skazanje« in »Slovesa«, ter dejansko rabo nekaterih grafičnih znamenj v »resavskih« besedilih (gl. Jerković 1980: 27–28).

Tudi na podlagi samega pravopisa Prz lahko sklepam, da prepisovalec prepisa DZ ni sledil pravopisni normi Konstantina Kostenečkega. Prz izkazuje v nasprotju s pravopisno normo Kostenečkega dokaj enostaven pravopis »resavskega« tipa. »Resavski« pravopis torej verjetno ni nastal na osnovi neke pravopisnonormativne »kodifikacije«, ampak se je skozi uzus razvil v splošnoveljavni tip pravopisa. Temu stanju pa ustreza tudi pravopis v Prz, ki ga ne morem izpeljevati neposredno iz pravopisne norme Konstantina Kostenečkega. Prepisovalec Prz je bil pri upoštevanju kakršnihkoli pravopisnih tendenc svoboden in ponekod nedosleden (v tem se kaže verjetno prepisovalčevo nepoznavanje sbcsl. norme; sam jezik Prz je prav tako heterogena tvorba – lahko bi ga celo označil kot *koiné* sbcsl. elementov in prevladujočih inovativnih srbskih ljudskih jezikovnih značilnosti; gl. Grošelj 2004a: 131–140). Potrebno je omeniti, da je mogoče takšno podobo izkazoval tudi protograf DZ. Že z dejstvom, da spomenika jezikovno ne morem uvrstiti med sbcsl. besedila, se Prz odmika od norme Konstantina Kostenečkega (mogoče bi obravnava Hodoškega in Hilandarskega prepisa pokazala približevanje sbcsl. književni normi).

VIRI IN LITERATURA

- Вонжо St. ANGELOV, 1967a: За книжовното творчество на Константин Костенечки. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. 162–199. София. Издателство на БАН 162–199.
- – 1967b: Константин Костенечки – Сказание за буквите. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. 200–230. София. Издателство на БАН 200–230.
- Vanda BABIČ, 2000: *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- – 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

²⁶ Najboljšo ponazoritev pravilnega zapisovanja določenega pravopisnega znaka običajno predstavljajo primeri, ki so podani ob razlagi, ne pa razlaga sama (op. R. G.).

- Milan VARTOŠ, 1975: Zbornik rukopisa zakonika цара Стефана Душана. *Законик цара Стефана Душана I* (Струшки и Атонски рукопис). Београд: САНУ. 1–23.
- Aleksandar VELIĆ, 1960: Основи историје српскохрватског језика. *I – Фонетика*. Београд: Нолит.
- 1962a: *Историја српскохрватског језика. Речи са деklinацијом*. Књ. II, св. 1. Београд: Научна књига.
- 1962b: *Историја српскохрватског језика. Речи са коњугацијом*. Књ. II, св. 2. Београд: Научна књига.
- Varja CVETKO OREŠNIK, 1992: Н критикам Ramovševe interpretacije Brižinskih spomenikov: *ot zlodeine oblazi : od yzlauii boyige*. *SRL* 40/3. 269–289.
- Петър ДИНЕКОВ, 1962: Евтимий Търновски. *История на българската литература* (Том 1). 285–306. София. Издателство на БАН. 185–306.
- Aleksandra DERGANČ, 1986: O morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovensko slovnico Meletija Smotrickega. *Obdobja* 6. 319–325. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 319–325.
- Petar ĐORĐIĆ, 1971: *Историја српске ћирилице*. Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Enciklopedija Jugoslavije* 7, R – Srbija. 1968. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod.
- Irena GRICKAT RADULOVIĆ, 1965: Књижевни и културни рад Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 476–479. Београд: Нолит. 476–479.
- 1981: Језик Ходошког преписа. *Законик цара Стефана Душана II* (Студенички, Хиландарски, Ходошки и Бистрички рукопис). 155–166. Београд: САНУ. 155–166.
- 1997a: Опште напомене о описима језика. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 25–27. Београд: САНУ. 25–27.
- 1997b: Језик Призренског преписа. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 161–169. Београд: САНУ. 161–169.
- Robert GROŠELJ, 2004a: *Analiza pravopisa v Prizrenskem prepisu Dušanovega zakonika z ozirom na pravopisno normo Konstantina Kostenečkega*. Ljubljana. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- 2004b: *Razvoj srbskega pravopisa v srednjem veku* (priprava za referat – tipkopis). Ljubljana.
- Najda IVANOVA, 2000: *История на сръбския и хрватския книжовен език*. София. София: Университетско издателство »Св. Климент Охридски«.
- Milka IVIĆ, 1956: Ћ у Душановом законнику. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. I. 127–145.
- Pavle IVIĆ, 1991: *Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета.
- 1998: *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Vatroslav JAGIĆ, 1885–1895: Рассуждения южнославянской и русской старины о церковно-славянском языкѣ. *Изслѣдованія по рускому языку* (Том I). Санктпетербург.
- Vera JERKOVIĆ, 1972: Цветни триод штампара Мардарија из Мркшине Цркве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. XV/1. 89–104.
- 1974: Ортографија »Житија св. Симеона« од св. Саве. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* књ. XVII/1. 103–120.
- 1980: Средњовековне ортографске школе код Срба. *31. Југословенски семинар за стране слависте*. 19–33.
- 1983: *Српска Александрида (Академијин рукопис бр. 352)*. Београд: САНУ.

- Gordana JOVANOVIĆ, 1989: *Konstantin Filozof: Povest o slovima (izvodi) – Žitniје деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Просвета/Српска књижевна задруга.
- Kujo M. KUJEV (КУЈЕВ), 1950: *Konstantyn Kostenecki v literaturze bułgarskiej i serbskiej*. Kraków: София: Български писател.
- – 1980: Константин Костенечки. *Творци на българската литература* (Том I). София.
- Olga NEDELJKOVIĆ, 1965: Правопис »ресавске школе« и Константин Филозоф. *Стара књижевност*. 467–475. Београд: Нолит. 467–475.
- Dragoljub PAVLOVIĆ, 1965: Елементи хуманизма у српској књижевности XV века. *Стара књижевност*. 205–218. Београд: Нолит. 205–218.
- Marijan PAVČNIK – Anton PERENIĆ, 1996: *Praktikum za uvod v pravoznanstvo*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list RS.
- Mitar PEŠIKAN, 1977: Питања ортографске стандардизације и метода речничке обраде грађе српске редакције старословенског језика. *Јужнословенски филолог XXXIII*. 157–164.
- – 1997: О међусобним односима верзија Душанова законика. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 11–24. Београд: САНУ: 11–24.
- Georgi PETKOV, 1974: Евтимий Търновски и школата му според »Сказание о писменех« от Константин Костенечки. *Търновска книжовна школа. 1371–1971*. 531–543. ВеликоТърново: Велико Търново. 531–543.
- Pavle PEROVIĆ, 1965: Житије деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 449–466. Београд: Нолит. 449–466.
- Призренски рукопис* (фотографије). V: *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки: САНУ. 131^v–156^v.
- Jakob RIGLER, 1985: Ramovševa Morfologija slovenskega jezika. *SRL* 33/3. 335–349.
- Hans SCHULTZE, 1964: *Untersuchungen zum Aufbau des Skazanie o pismenechъ von Konstantin von Kostenec*. Göttingen: Doktorska disertacija. Göttingen.
- Skazanije* – Konstantin KOSTENECKI, 1423: *сказаніе изъавленно ѿ писменехъ*. V: Vatroslav JAGIĆ, 1885–1895: Рассужденія южнославянской и русской старины о церковнославянском языкѣ. *Изслѣдованія по русскому языку* (Том I). 383–487. Санктпетербург. 383–487.
- Slovesa* – *сја словеса въкратцѣ*. V: Војво St. ANGELOV, 1967b: Константин Костенечки – Сказание за буквите. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. 211–223. София: Издателство на БАН. 211–223.
- Slovník jazyka staroslověnského* I–IV. Ur. J. Kurz [I–III], Z. Hauptová [IV]), 1966–1997. Praha: Academia.
- Aleksandar SOLOVJEV, 1928: *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*. Скорје.
- Dimitrije E. STEFANOVIĆ, 1997: Опис Призренског рукописа. *Законик цара Стефана Душана III* (Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис). 157–160. Београд: САНУ. 157–160.
- Alenka ŠIVIC DULAR, 1991: Slovenski jezik v soočanju s slovanskimi jeziki. *Zbornik slavističnega društva Slovenije* 2. 59–85.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Đorđe TRIFUNOVIĆ, 1965: Сликовитост казивања Константина Филозофа. *Стара књижевност*. 460–466. Београд: Нолит. 460–466.

SUMMARY

The article gives a synthetic account of Konstantin Kostenečki's orthographic norm and its supposed influence on the Prizren Redaction of Dušan's Code (which is one of Serbian medieval Cyrillic monuments, written in the 15th–16th cc., i.e., at the time marked by the »Resava« orthographic norm). The author finds that, based on the analysis of the outline of the orthographic rules in the articles »сказаніе изъавленно ѿ писменех« in »сія слова въкратцѣ« and on the writing of some characters in certain positions (ѿ [а], ѣ, љ, е, ї, њ, њ, рјерѣк [], ѣ [confused with ѣ] in љ [confused with љ]) and of certain phonemic values (writing of *č* and *đ*) in the Prizren Redaction, that the Prizren Redaction of Dušan's code is marked by the orthography of the »Resava« type, which cannot be derived directly from Konstantin Kostenečki's orthographic norm. The author assumes that the »Resava« orthography probably was not based on an orthographic-normative codification, but was instead shaped through usage into a generally accepted type of orthography. In addition, the outline of the orthographic rules in »сказаніе изъавленно ѿ писменех« in »сія слова въкратцѣ« were intended mostly for the revision of religious texts, which directly continue the tradition of the Church Slavic canonical texts in Serbian recension of Church Slavic. For this reason the Prizren Redaction as a legal text, in which elements from Serbian spoken language are predominant, is even further removed from Kostenečki's norm.